

Fondateur :
Avedis Alexanian
Հիմնադիր՝
Անտոն Ալիքսանյան

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԿԼԵԶՈՒ ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ • 49-ՐԴ ՏԱՐԻ • ՆՈՐ ՇԱՐԲ ԹԻՒ 453 - ՇԱԲԱԹ, 13 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2008

Affrontement Géorgie-Russie

Après une longue période de tensions entre la Géorgie et l'Ossétie du Sud, l'offensive militaire géorgienne qui avait causé la mort de huit soldats russes était déclenchée dans la nuit du 7 au 8 août contre l'Ossétie du sud pour y « restaurer l'ordre constitutionnel » en dépit de la menace de représailles de la Russie.

Cela aura été la première très grosse erreur du président géorgien Mikhaïl Saakachvili de passer outre la recommandation, en privé, de Condoleezza Rice de ne pas se lancer dans pareille aventure. On l'a vu, la réaction de Moscou fut rapide et lourde de conséquences : bombardement de la ville de Gori, du port de Poti par lequel transite par ailleurs la majeure partie du commerce extérieur de l'Arménie, de l'aéroport de Marneouli, des positions géorgiennes autour de Tzkhinvali la capitale ossète, 30 000 réfugiés, un bilan de 1600 morts, 100 000 personnes déplacées selon le HCR, attaque russe contre l'oléoduc Bakou-Tbilissi-Ceyhan. Bref, 2 milliards de dollars de dégâts. Enorme pour ce petit pays ! Autres conséquences : l'armée géorgienne est en lambeaux, les investisseurs étrangers en Géorgie se préparent à désertir. Enfin, il va falloir reconstruire les infrastructures.

La seconde erreur aura été l'appel de détresse adressé aux Etats-Unis par Mikhaïl Saakachvili demandant l'occupation urgente par les troupes américaines des ports et aéroports géorgiens. Bien naïf

ce président de croire un instant qu'à six mois de la fin de son mandat, George Bush accèderait à sa demande. A la Maison Blanche, George Bush, embarrassé, se contentera de déclarer que « Les Etats-Unis d'Amérique se tiennent au côté du gouvernement démocratiquement élu de Géorgie et insistent pour que sa souveraineté et son intégrité territoriale soient respectées » puis enverra la secrétaire d'Etat Condoleezza Rice à Tbilissi pour exprimer la solidarité des Etats-Unis envers le gouvernement géorgien. Vu les résultats désastreux de la politique du Pentagone en Irak, en Afghanistan, et la lassitude du peuple américain, les USA ne s'impliqueront pas militairement dans ce conflit.

Et qu'en est-il côté arménien ?

Alors que les Arméniens en vacances sur les bords de la mer Noire en Géorgie, sont rentrés précipitamment par dizaines de milliers dans leur patrie, les autorités arméniennes suivent de très près l'évolution des événements et restent vigilantes. Le ministre arménien de la Défense, Seyran Ohanian, lors d'une récente visite des troupes au Karabagh, a estimé que la situation créée devait inciter les Arméniens à relever n'importe quel défi, en allusion aux menaces de l'Azerbaïdjan. Cependant, il est douteux que dans les conditions actuelles, Bakou s'engage dans un conflit armé avec l'Arménie, allié traditionnel de la Russie dans le Caucase.

Pour sa part, le ministère des Affaires étrangères arménien s'est déclaré « extrêmement préoccupé par la situation créée et espérait que les parties déploieraient des efforts afin de trouver une solution aux questions litigieuses par la voie du dialogue, et rétablir la paix et la stabilité dans le pays voisin ». Il a fait aussi

savoir que l'ambassade d'Arménie à Tbilissi et le Consulat général à Batoumi étaient en contact permanent avec les autorités centrales et régionales de la Géorgie.

De son côté, Stépanakert, justement inquiet, estime que « l'aggravation du conflit entre la Géorgie et l'Ossétie du Sud, préoccupait le Karabagh et que ces hostilités, outre qu'elles ont déjà provoqué de nombreuses pertes humaines, sont porteuses de conséquences imprévisibles pour la région », et attend de la communauté internationale qu'elle restaure la paix et la stabilité dans la région.

Ce conflit, épine dans le pied de l'Arménie, risque d'avoir un impact négatif de longue durée sur son secteur économique, les voies reliant l'Arménie au monde extérieur passant par la Géorgie pour son approvisionnement. Les dernières informations indiquent qu'il y a pénurie d'essence mais pas pénurie alimentaire. Aussi, l'Arménie a accueilli avec soulagement l'annonce par la Russie le 11 août d'un cessez-le-feu. Reste la province du Djavakhk, ce territoire au sud de la Géorgie peuplé de 200 000 Arméniens livrés à eux-mêmes, déjà victimes d'une géorgisation musclée, très exposés dans cette guerre et dont la presse non arménienne ne fait nulle mention. (lire page 2)

Le Caucase risque de s'embraser

Ainsi l'exemple tchéchène n'aura guère servi de leçon. La stratégie du président géorgien d'internationaliser le conflit ayant échoué, les critiques de l'opposition sur une mauvaise gestion de la crise se font entendre contre celui que Poutine qualifie de marionnette des Américains, Mikhaïl Saakachvili. Or, voilà que lundi 25 août, renvoyant la balle à l'Occident qui avait promptement reconnu le Kosovo, la Douma s'est prononcée pour une reconnaissance des républiques séparatistes géorgiennes d'Abkhazie et d'Ossétie du Sud. Le lendemain, le chef de l'exécutif russe Dmitri Medvedev déclarait reconnaître l'indépendance de ces deux républiques, provoquant la colère des Etats-Unis, du G7 et de l'UE qui a décidé de geler son partenariat avec la Russie. Ainsi, le retour de ces territoires dans le giron de Moscou est désormais enclenché et le retrait annoncé de la Géorgie de la Communauté des Etats indépendants va en accélérer le processus. Enfin, l'engagement de la Chancelière allemande d'intégrer la Géorgie au sein de l'OTAN au moment même où l'organisation est tenue en échec par les Talibans, et la signature mercredi 20 août de l'accord entre la Pologne et les Etats-Unis sur l'installation d'un bouclier antimissile américain ne vont pas arranger les choses. Même si les Etats-Unis répètent que ce « système défensif n'est pointé contre personne ». Les conditions sont réunies pour renouer avec les tensions est-ouest et réveiller le nationalisme russe.

Gérard Varoujan Dédéyan ◀

Football et diplomatie

Le président turc Abdullah Gül effectuait samedi 6 septembre une visite « historique » en Arménie, à l'invitation du président arménien Serge Sarkissian, pour assister à un match éliminatoire du Mondial de football 2010. Un important service d'ordre ainsi que des tireurs d'élite arméniens et turcs étaient chargés de prévenir un possible attentat. Qu'importe le gagnant du match, des questions graves se posent.

Au plan moral, fallait-il accepter de recevoir sans consultation du peuple arménien et encore moins de sa diaspora, plus nombreuse et première concernée, un président turc

qui récuse le génocide arménien et maintient fermées ses frontières avec l'Arménie depuis 1991 en soutien à l'Azerbaïdjan ? Certes, au plan économique, la Géorgie n'est plus sûre et la Turquie demeure la porte d'accès à l'Occident. L'argument pourrait tenir.

Désolidariser la Turquie de l'Azerbaïdjan pour mieux préserver l'autonomie du Karabagh ? Peut-être, mais cela est pour le moins douteux. En acceptant l'invitation, Gül, allié indéfectible des Américains, favorise les visées du Pentagone pour mieux pénétrer le Caucase. Quelle subtilité diplomati-

que se cache derrière cette invitation ? Quel bénéfice espère en tirer le président arménien qui ne met toujours aucun préalable à l'ouverture des frontières ? Se dirige-t-on vers une banalisation du génocide ? Comment ne pas y songer alors qu'Abdullah Gül n'a pas eu à se rendre devant le monument du Génocide arménien pour le traditionnel dépôt de gerbe comme il est de coutume pour les chefs d'Etats.

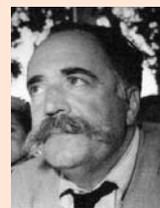
Vous verrez que l'Occident et l'UE en particulier salueront le geste « de bonne volonté » de la Turquie et l'exploiteront largement pour étouffer nos légitimes revendications. **G.V.D**

Dossier 2

Rapport ONG Yerkir
Les droits de l'homme
bafoués au Djavakhk

6

Ուիլիլմ
Սարոյեանի
հետ դէպի
Պիթխ

8

Միւռնի
Օրինւթիւն

Voyage 9

Randonnée en Arménie

Musique 12

Le
Révérend
Père
Komitas

(3e partie finale)

Rapport de l'ONG Yerkir

Dans la nuit du 16 au 17 juillet 2008, une explosion s'est produite dans la ville d'Akhalkalak, dans la région de Samtskhe-Djavakhétie en Géorgie, près de la maison du chef de la police locale, Samvel Petrossian. L'explosion n'a causé que des dégâts mineurs et n'a fait aucun blessé.

Immédiatement après la détonation, la police a arrêté une quinzaine de personnes, tous membres de l'organisation « Alliance Démocratique Djavakhk Uni ». Plusieurs de ces personnes ont été battues durant leur arrestation. Sous prétexte de chercher des armes, la police a saccagé le centre de l'organisation Djavakhk Uni. Tout le matériel du centre, les portes, les fenêtres ainsi que la station et le studio de radio ont été gravement endommagés. Aucune arme n'a été trouvée.

Le 17 juillet, aux alentours de 20h, une quarantaine de policiers ont pris d'assaut la maison de Gourguen Shirinyan. Durant cette opération, le père de Gourguen a été battu avec acharnement et un policier, Arthur Beroudjanyan, a été tué par balle. De source policière, Gourguen Shirinyan se serait enfui tandis que son père et sa tante étaient arrêtés.

Le 18 juillet, « Alliance Démocratique Djavakhk Uni » a publié un communiqué sur ces événements expliquant que ces provocations n'avaient d'autre but que la destruction de leur organisation. La déclaration exigeait qu'une enquête impartiale soit menée par les autorités. Le 20 juillet, dans l'après-midi, un autre policier, Armen Gabrielyan a été tué par balle. Selon les déclarations des autorités locales, le policier se serait... suicidé.

Le 21 juillet, à 4h du matin, les forces spéciales géorgiennes, armées et cagoulées, se sont introduites en force chez Vahagn Chakhalyan, le leader du mouvement « Alliance Démocratique Djavakhk Uni ». Tous les membres de la famille ont été arrêtés. La mère de Vahagn Chakhalyan a été remise en liberté au bout d'une heure mais Vahagn Chakhalyan, son père et son frère mineur, ont été amenés à Akhaltskhé (chef-lieu de la région de Samtskhe-Djavakhétie). Le tribunal d'Akhaltskhé a statué sur une détention préventive de 2 mois pour Vahagn Chakhalyan, son père Rouben et son frère mineur Armen ainsi que Harutyun Shirinyan et Karine Shirinyan (le père et la tante de Gourguen Shirinyan). Ils ont été transférés d'Akhaltskhé dans une prison à Tbilissi où ils sont toujours détenus.

Parallèlement à ces événements, la police a de nouveau pris d'assaut le bâtiment de l'organisation mais, cette fois, des armes et des munitions ont été « trouvées ». Le bâtiment a été mis sous scellé et le matériel et les ordinateurs confisqués.

Le 23 juillet, l'ONG Yerkir a dépêché une mission à Akhalkalak. La délégation était composée de membres de l'ONG Yerkir, de journalistes, d'un caméraman et d'un avocat. La délégation a interviewé les parents et les voisins des personnes emprisonnées ainsi que les policiers. Les principaux endroits où des incidents ont eu lieu ont été visités et filmés.

Les faits suivants ont été constatés :

- 1 Toutes les arrestations ont été conduites en violation flagrante des droits les plus élémentaires. Aucune des personnes arrêtées n'a été informée de ses droits légaux, de son statut ou des recours de défense légale.
- 2 Beaucoup de personnes arrêtées ont été battues tant au moment de l'arrestation que pendant leur période de détention.
- 3 Les personnes arrêtées ont été interrogées pendant des heures. Aucun procès-verbal n'a été consigné par la police ni donné à viser et signer aux personnes interrogés.
- 4 Durant la perquisition de la maison de Gourguen Shirinyan, la police a découvert des munitions mais cependant aucun témoin extérieur n'était présent pour vérifier les faits.

5 Aucun mandat de perquisition n'a été présenté au père de Gourguen Shirinyan.

6 Durant la perquisition, les policiers ont brutalement battu le père de Gourguen Shirinyan. Les autres membres de la famille présents ont également été traités de façon humiliante.

7 Sous prétexte d'avoir trouvé des munitions dans la maison des Shirinyan, tous les membres de la famille ont été arrêtés et sont actuellement détenus sans aucune justification.

8 Lors de la perquisition de la maison des Chakhalyan, des armes ont été « trouvées » prétextant l'arrestation de toute la famille Chakhalyan. Cependant, aucun témoin externe n'a assisté à cette perquisition, faite par les forces spéciales géorgiennes venues spécialement de Tbilissi.

9 Aucun mandat de perquisition, ni document officiel, n'a été présenté aux membres de la famille Chakhalyan durant la perquisition de leur maison ni lors de leur arrestation.

10 L'arrestation des membres de la famille de Chakhalyan s'est déroulée avec violence, Rouben,

Village arménien typique du Djavakhk

Vahagn et Armen Chakhalyan ont été battus et menacés.

11 Gayané Chakhalyan, la mère de Vahagn Chakhalyan, a aussi été arrêtée. Elle a été interrogée pendant plus d'une heure, mais aucun procès-verbal n'a été consigné par écrit. On l'a menacée puis libérée sans aucune explication.

12 Armen Chakhalyan, qui est mineur, a été interrogé sans la présence d'un de ses parents ou d'un adulte.

13 En plus des personnes mentionnées ci-dessus, toujours emprisonnées, de nombreuses autres personnes ont été arrêtées et interrogées. Elles ont été menacées, plusieurs ont été battues. Elles ont ensuite été relâchées sans la moindre explication et sans qu'aucun procès-verbal de leur interrogatoire n'ait été rédigé.

En octobre 2006, le mouvement « Djavakhk Uni » a participé aux élections locales (sakreboulo) dans le district d'Akhalakalak et a obtenu 30 % des voix. Pourtant l'organisation « Djavakhk Uni » a rejeté le résultat des élections pour causes de fraudes massives. Depuis des années, le mouvement « Djavakhk Uni » lutte pour la défense des droits fondamentaux des Arméniens de la région de Samtskhe-Djavakhétie.

C'est pour cette raison que l'ONG Yerkir croit fermement que l'arrestation et la détention de Vahagn Chakhalyan est motivée par des raisons purement politiques.

L'ONG Yerkir estime que les récents événements dans la ville d'Akhalakalak sont liés à la réticence du gouvernement géorgien à résoudre les questions des droits fondamentaux des Arméniens de Géorgie préférant recourir à la force et à leur soumission. La politique de l'Etat géorgien pour étouffer les revendications des Arméniens de Samtskhe-Djavakhétie va à l'encontre de toutes les règles démocratiques et des engagements de la République de Géorgie en matière de respect des Droits de l'Homme.

L'ONG Yerkir appelle le gouvernement géorgien :

- A libérer immédiatement toutes les personnes actuellement emprisonnées sans raison valable de la famille de Vahagn Charalyan et Gourguen Shirinyan.
- A garantir qu'une enquête juste et impartiale soit menée sur les récents événements dans la ville d'Akhalakalak.
- A mener une enquête sur les abus de la police et des forces spéciales durant les arrestations, les interrogatoires et la détention des prévenus.
- A mener une enquête sur la mort des deux policiers géorgiens d'origine arménienne d'Akhalakalak.
- A garantir les droits de Vahagn Chakhalyan pour un procès juste et équitable.

L'ONG Yerkir fait appel aux missions diplomatiques étrangères, aux Institutions et Organisations Internationales en Géorgie et au défenseur public des droits de l'homme de Géorgie, M. Subari, pour :

- Reconnaître Vahagn Chakhalyan et tous ses parents détenus, ainsi que les parents de Gourguen Shirinyan comme prisonniers politiques.
- Prendre des mesures appropriées afin de contrôler les conditions de détention de tous les prisonniers politiques et garantir leur sécurité. Vérifier qu'ils n'ont pas été soumis à la torture ni à de mauvais traitements.

L'ONG Yerkir recommande vivement aux médias géorgiens de briser le blocus de l'information sur ces événements en fournissant des informations objectives. Elle exprime ses préoccupations face à l'impact sociopolitique et psychologique négatif qu'auront ces incidents sur les arméniens de la région de Samtskhe-Djavakhétie et appelle le gouvernement géorgien, les organisations et institutions internationales et locales à prendre des mesures appropriées et efficaces pour rétablir un climat de confiance, d'égalité et de justice entre tous les citoyens de Géorgie.

**Cet été, Armavia
opérera chaque
samedi
un vol direct
de Marseille
à Erevan**

SABERATOURS
Le spécialiste du voyage en Arménie

SABERATOURS
11, rue des Pyramides 75001 Paris
Tél : 01 42 61 51 13 - Fax : 01 42 61 94 53
armenie@saberatours.fr

SEVAN VOYAGES
48, cours de la Liberté 69003 Lyon
Tél : 04 78 60 13 66 - Fax : 04 78 60 92 26
sevan@selectour.com

WASTEELS
67, La Canebière 13001 Marseille
Tél : 04 95 09 30 60 - Fax : 04 95 09 30 61
marseille@wasteels.fr

Le Grand Jour

Lundi 1er septembre 2008, 36 700 élèves (contre 33 000 en 2007) ont fait leur entrée au cours préparatoire dans les écoles d'Arménie. Bien que les statistiques ne soient pas encore complètes, il apparaît globalement que le nombre total d'écoliers en Arménie soit régulièrement en baisse. 430 565 élèves scolarisés pour l'année scolaire 2008/2009 contre 457.561 en 2007, 458.561 en 2006 et 471.316 en 2005.

Où Rachida Dati fait des émules

On pouvait penser que douze prisons en Arménie étaient amplement suffisants pour une population de 3 millions d'habitants. Erreur ! Le ministre arménien de la Justice, **Kevork Danielian**, a annoncé la construction d'ici 2010, près du village de Tchobankara (dans la province d'Armavir), d'une nouvelle prison d'une capacité de 1 200 cellules pour y accueillir les condamnés à la prison à vie.

Les cas de cancer ont tendance à augmenter en Arménie

Le Centre National de Cancérologie a réalisé de janvier à mai 2008 plus de 1 300 opérations. Son directeur,

Hayrapet Galstian, a déclaré que le nombre de personnes atteintes de cancer a tendance à augmenter. Le centre jouit d'une excellente réputation en raison de la confiance grandissante des gens dans le professionnalisme du personnel médical et de l'intérêt croissant de la population à la santé. Chaque mois, les chirurgiens du centre réalisent près de 220 interventions. Environ 250 patients sont sous chimiothérapie et 220 sous radiothérapie. Par ailleurs, l'efficacité des soins prodigués ont franchi les frontières de l'Arménie puisque des patients des Etats-Unis, d'Europe occidentale, du Sud Caucase et du Moyen-Orient viennent pour s'y faire soigner. La majorité des patients sont

victimes du cancer des poumons et en second viennent les patientes atteintes du cancer du sein.

La crise russo-géorgienne vue par la presse arménienne

L'éditorial d'**Aravot** synthétise assez bien l'opinion de la presse arménienne estimant qu'il va de soi qu'aucun pays occidental ne suivra l'exemple de la Russie et que les relations de cette dernière avec nombre de pays occidentaux s'aggraveront. Le quotidien s'interroge sur la prise de position de l'Arménie et se joint aux commentaires de **Haykakan Jamanak** selon lesquels le pays est coincé. Il est évident que la Russie exercera des pressions sur tous ses partenaires pour qu'ils reconnaissent les deux républiques. La Russie possède plusieurs moyens de pression (coupure de gaz et du pétrole, vente des munitions à l'Azerbaïdjan) pour imposer aux autorités arméniennes de suivre son exemple. Le refus de l'Arménie de suivre l'exemple de la Russie serait susceptible d'engendrer des conséquences désastreuses, tout comme la reconnaissance par l'Arménie des deux républiques, qui mettrait en péril ses relations de bon voisinage avec la Géorgie, mais aussi avec les pays européens et les Etats-Unis. La Géorgie pourrait même aller jusqu'à fermer la frontière avec l'Arménie. Enfin, l'Arménie se mettrait dans une situation ridicule, en reconnaissant l'Abkhazie et l'Ossétie du sud, et en ne reconnaissant pas le Karabagh, alors que la reconnaissance du Karabagh en cette phase se traduirait par la dissolution du Groupe de Minsk et par un nouveau conflit armé arméno-azerbaïdjanais. Pour le quotidien **Azg** : « *Quelle que soit la position future de l'Europe et des Etats-Unis, il est évident que l'Occident lui-même a été le premier*

à violer la procédure internationale de la reconnaissance des Etats, en reconnaissant l'indépendance du Kosovo. » Ainsi, Moscou n'a fait que suivre l'exemple de l'Occident.

Sur cette affaire, **Arminfo** reproduit l'interview du Président Sarkissian au quotidien autrichien *Der Standard*.

« Le chef de l'Etat estime que le partenariat stratégique avec la Russie n'a jamais empêché l'Arménie d'entretenir de bonnes relations avec d'autres pays et organisations internationales.

Le volume de programmes conjoints avec l'OTAN, l'UE, et les relations dynamiques avec nombre de pays européens, les Etats-Unis et l'Iran en sont le témoignage ». Interrogé sur l'existence d'une base militaire russe en Arménie, S. Sarkissian a relevé que « l'existence de bases militaires est le symbole d'une coopération efficace et non d'une hégémonie.

L'Arménie a pris la décision d'adhérer à l'Organisation du Traité de Sécurité Collective, ce qui signifie que l'agression à l'encontre d'un des pays membres est considérée comme une agression à l'encontre de toute l'organisation ».

L'opposition pas morte à Erévan

Les manifestations de l'opposition, le plus souvent sous forme de sit-in, se poursuivent, notamment sur l'avenue du Nord, suscitant parfois des altercations entre manifestants et policiers. Espérons seulement que nous n'aurons pas à dénombrer de victimes comme au 1er mars.

Les Arméniens aux J.O. de Pékin

Gaguik Dzaroukian, le président de la Fédération olympique d'Arménie, peut se réjouir. De retour de la capitale chinoise, la délégation arménienne a rapporté six médailles (de bronze) pour 26 athlètes : **Roman Amoyan** (55 kg, lutte gréco-romaine), **Youri Patrikeev** (poids lourds, lutte gréco-romaine), **Tigran Mardirossian** (69 kg, haltérophilie), **Gevorg Davtian** (77 kg, haltérophilie), **Tigran Vartan Mardirossian** (85 kg, haltérophilie) et **Hratchik Djavakhian** (60 kg, boxe). Pas mal du tout pour un petit pays compte tenu de sa population en comparaison avec ses proches voisins : la Turquie, 8 médailles, l'Azerbaïdjan 7 médailles, la Géorgie 6 médailles. Et c'est mardi 26 août que des milliers de supporters sont venus les applaudir sur la place de la République à Erévan dans une atmosphère de fête, avec artistes, chanteurs et troupes de danses. Accueillis par le président arménien, celui-ci les a félicités un à un ainsi que leurs entraîneurs.

Le Fonds Arménien de France recrute

UN(E) ASSISTANT(E) DE GESTION

Agé(e) de 20 à 26 ans
Diplômé(e) de l'enseignement supérieur (comptabilité, informatique, administration)
Maîtrise de l'informatique (Word, Excel, Power Point, EBP)
Polyvalence, sens des responsabilités et motivation.

Poste à pourvoir à Joinville-le-Pont (94)

Envoyer CV et lettre de motivation par mail à : info@fondsarménien.net

Association Culturelle de l'Eglise Apostolique Arménienne de Paris et de la Région Parisienne

COMMUNIQUÉ

Les membres de l'Association Culturelle de l'Eglise Apostolique de Paris et de la Région Parisienne sont convoqués à l'Assemblée Générale Extraordinaire qui se tiendra le dimanche 9 novembre 2008 à 15 heures, au siège, 15 rue Jean-Goujon.
Ordre du jour : modification des statuts de l'association.

Bureau du Conseil d'Administration

CURIOSITÉ

Papier d'Arménie

Un secret de famille

Odeur douce, légèrement vanillée, des effluves suaves s'échappent d'un atelier de Montrouge, près de Paris, là où est né le papier d'Arménie. En 1885, Auguste Ponsot et Henri Rivier, arrière-grand-père de Mireille Schwartz, 59 ans, l'actuelle présidente,

mettent au point un buvard dont les lamelles imprégnées de benjoin, arbre de Malaisie, connu pour ses propriétés désinfectantes, désodorisent l'air en se consumant. Rien n'a changé, ou si peu, dans l'élaboration du petit carnet, pas même son parfum, dont la formule reste secrète. Quand Mireille Schwartz succède à sa mère, en 1992, l'entreprise ronronne. Elle développe la distribution et les petits carnets s'envoient, passant de 120 000 à 2 millions par an, effeuillés tant au Japon qu'en Arménie, pour laquelle le nez Francis Kurkdjian (Guerlain, Jean-Paul Gaultier) a concocté un « jus » plus corsé. Le Papier d'Arménie dégage chaque année, en brûlant, 2 millions d'euros de chiffre d'affaires.

Propriétés et indications principales

Le benjoin possède des vertus curatives au large champ d'action. En partie grâce à son parfum, il exerce un effet énergisant sur le moral. Le benjoin aide à positiver et favorise l'équilibre émotionnel. Au niveau nerveux, il permet de soulager les tensions, les maux de tête dus à un épuisement nerveux. Son effet relaxant concerne également les douleurs d'ordre articulaire (rhumatismes, arthrite, goutte). L'usage de résine pure de benjoin est principalement recommandée pour purifier l'air d'une pièce. Les cailloux sont destinés à être brûlés sur un charbon de bois ardent ou une pierre chauffée à incandescence. Il est également possible de placer une petite larme de benjoin dans un peu d'eau qui chauffe au dessus d'une bougie ou d'une autre source de chaleur. La senteur qui s'en dégage alors est très fine et apaisante.

SOLJENITSYNE

Alexandre Soljenitsyne est mort dimanche 3 août à Moscou à l'âge de 89 ans

L'écrivain russe, grande figure de la dissidence sous le régime soviétique et prix Nobel de littérature en 1970, a succombé à une insuffisance cardiaque aiguë. On retiendra de ce grand écrivain ses ouvrages *Une journée d'Ivan Denissovitch*, *Le premier cercle* et *L'Archipel du Goulag* dans lesquels il a révélé au monde la réalité du système concentrationnaire soviétique dans l'ex-URSS.

ÉCONOMIE

Rentrée 2008

Amis lecteurs, la facture de la rentrée s'annonce salée. En vous rendant dans vos magasins habituels, vous allez vous en rendre compte. Les grands fabricants de produits d'entretien et d'hygiène annoncent des hausses de tarifs, pour compenser, au moins en partie, celle des matières premières. L'électricité subit une hausse de 2% et le gaz 5%.

L'avalanche de mauvais chiffres communiqués au gouvernement début août par l'Insee risque de faire des vagues. Voyons plutôt : en mai et juin, le taux de chômage a augmenté, les jeunes de moins de 25 ans ayant le plus de difficultés à trouver un emploi. La croissance reste anémique avec une progression d'à peine 1% sur un an, ce qui n'arrange pas le moral des ménages d'autant que l'inflation sur les douze derniers mois atteint les 3,6%. Signe évident de l'inquiétude des Français, le taux d'épargne est très élevé avec 16% au premier trimestre, l'industrie automobile fait grise mine avec une réduction de la production pour la même période. Et si on ajoute que les investissements des entreprises ne progressent quasiment plus, que les prix dans l'immobilier commencent à mollir, ce qui aurait des conséquences graves sur l'industrie du bâtiment, et qu'enfin le déficit cumulé de notre commerce extérieur atteint 45 milliards, la marge est courte pour parvenir au 1,7% de croissance espéré par le gouvernement pour 2008.

Enfin, si les retraites doivent être majorées de 0,8% au 1er septembre alors que l'inflation ne cesse de grimper vertigineusement sans compensation substantielle sur les pensions, *Le Parisien*, lui, annonce qu'au premier semestre 2008, le groupe pétrolier Total a dégagé un bénéfice net de 6,977 milliards d'euros.

L'économie arménienne n'est pas beaucoup mieux lotie, loin s'en faut. Encore une fois, ce sont les travailleurs émigrés arméniens en Russie et aux Etats-Unis qui sauvent la mise puisqu'ils ont expédié près de 700 millions de dollars à leurs familles, par voie officielle, rien qu'au cours du premier semestre, participant ainsi artificiellement à la croissance économique du pays et à la fermeté du dram face au dollar et à l'euro. Vardé

Communiqué de Nouvelles d'Arménie Magazine

Pour *Nouvelles d'Arménie Magazine*, la rentrée 2008 revêt une importance exceptionnelle. Pour la première fois en effet, le magazine relève le défi de la grande distribution en prenant l'initiative d'être commercialisé dans les kiosques. Ce nouveau départ n'est pas sans risques. La vente chez les marchands de journaux représente en effet un coût important, tant en terme d'impression qu'en frais de distribution. Mais à ce stade du développement du magazine, quinze ans après son lancement, *Nouvelles d'Arménie* a estimé que le moment était venu de transcender les limites de la communauté et de se donner les moyens d'exister dans les linéaires, aux côtés des autres titres de la presse française. A partir du 3 septembre, *Nouvelles d'Arménie* sera donc présent dans plus de 5000 points de vente, répartis sur l'ensemble de l'hexagone et plus particulièrement sur l'axe Paris, Lyon, Marseille, Côte d'Azur.

On pourra également le trouver dans presque toutes les régions de France (notamment dans le réseau kiosque), les gares, les aéroports, les différents points de presse (Relais, supermarchés, etc). La réussite de cette initiative dépasse largement le simple cadre d'une entreprise journalistique. Elle répond à une double gageure : la valorisation de la présence arménienne dans le marché français de la presse et l'ouverture de celui-ci à de nouveaux horizons.

Acheter un journal arménien n'a jamais été un geste neutre. Mais à un moment où la communauté se prépare à de nouveaux combats, notamment pour la pénalisation du négationnisme, et que la presse multiplie de son côté ses efforts pour se hisser à la hauteur de ces enjeux, l'acte d'achat est plus que jamais synonyme d'engagement militant pour la défense de nos intérêts collectifs. Aussi l'équipe de *Nouvelles d'Arménie* compte-t-elle sur le soutien de tous pour l'aider à gagner ce pari important pour son existence et au-delà, pour la promotion du monde arménien.

Association MACHTOTZ Pour la Défense de la Langue Arménienne RENTREE DE L'ANNEE SCOLAIRE 2008-2009

1) Cours intensif d'arménien 1er niveau pour non-arménophones

20 septembre 2008 – 17 janvier 2009 :

stage de 50 heures

le samedi matin de 9h à 12h à Paris

(absentéisme exclu)

Ces cours s'adresseront aux débutants de 8 à 70 ans

Les élèves seront capables de parler lire et écrire l'arménien.

L'enseignement est assuré

par **Mme Hilda Kalfayan-Panossian**

avec sa **METHODE AUDIOVISUELLE**

2) Les cours de 2e, de 3e et de 4e niveaux

continuent le samedi entre 12h et 15 h à Paris

20 septembre 2008 – Fin juin 2009

Les nouveaux élèves sont acceptés après

un test de niveau.

3) Vous pouvez aussi vous procurer votre

**MANUEL D'ARMENIEN OCCIDENTAL
POUR LES NON – ARMENOPHONES**

Une méthode audiovisuelle utilisable chez soi

3 volumes en couleurs

+ 1 coffret de 4 cassettes audio :

99 € (frais d'expédition inclus)

Pour tous ces cours et le manuel
RENSEIGNEMENTS ET INSCRIPTIONS :
DES MAINTENANT JUSQU'AU 15 JUILLET :
01 47 50 97 51

Pèlerinage annuel de Saint-Grégoire à Tallard

sous l'égide de Monseigneur **Norvan Zakarian**

Primat du Diocèse de l'Eglise Apostolique Arménienne de France

avec le concours de l'Association culturelle des Arméniens de Gap et des Hautes-Alpes et la Paroisse Sts Sahak-Mesrop de Saint-Jérôme

Dimanche 21 septembre 2008 à 10h30

La Sainte Messe sera célébrée par le Rév. Père **Archèn Movsessyan**

avec la participation des membres de la chorale

Renseignements - Réservation : Cathédrale Apostolique Arménienne de Marseille 04 91 77 84 70

Paroisse Sts Sahak-Mesrop de St. Jérôme 06 77 85 07 52

Association culturelle des Arméniens de Gap 04 92 51 71 80 - 04 92 51 00 87

Inscription avant le 10 septembre 2008

PAF : aller-retour en autocar 25 € - Repas avec des spécialités arméniennes 25 €

ՎԵՐՎՈՐՈՒՄ Է

Վերամուտ է: Արդէն քանի մը օրէ վարժարանները բացած են իրենց դռները՝ մատուցել սերունդին դաստիարակութեան, զարգացման եւ կրթութեան նուիրական առաքելութեամբ: Այս շղթային օղակներէն են նաեւ միօրեայ, բայց մանաւանդ ամենօրեայ հայկական վարժարանները, որոնց բնական վերոյիջեալ առաքելութեան վրայ կու գայ աւելնալ հայեցի դաստիարակութեան ամենանուիրական ու բուն առաքելութիւնը: Այս բնութեամբով զոյգ է հայկական վարժարանին առաքելութիւնը, ուստի կրկնապատկուած անոր պատասխանատուութիւնը: Հետեւեալը զոյգ է նաեւ հայ դաստիարակին ալ առաքելութիւնը:

Վարժարանը, եթէ առ հասարակ պատանին կեանքի պատրաստելու բնական պարտականութիւնը ունի, ապա հայ վարժարանը, պաշտօնական կրթական ծրագրին առընթեր, հայ պատանին իր նախնիներու լեզուին ու մշակոյթին հաղորդ դարձնելու պարտականութիւնն ալ ունի, որ պէտք է նկատուի հայ վարժարանին գերազոյն պարտականութիւնը, բո՛ւն առաքելութիւնը:

Բոլորս ալ անտարակոյս համոզուած ենք, որ հայ դպրոցը՝ նախ ամրոցն է սփիւռքի համայնքներու ազգային կեանքի պահպանութեան պայքարին, ապա դարբնոցը՝ հայերէն լեզուի գոյատեւման: Եւ սփիւռքի պարագային երբ հայերէն լեզու կ'ըսենք, առանց կողմնակալ զգացումի, կը հասկնանք անաղարտ արեւմտահայերէն: Այս առթիւ անհրաժեշտ է յիշեցնել, թէ հայ դպրոցը յաջողութեամբ տանելու համար իրեն յանձնուած դերը, կարիքը ունի պատրաստուած եւ նուիրեալ դաստիարակ-ուսուցչի: Եթէ սփիւռքի հայ դպրոցը ամրոցն է հայ գիր ու գրականութեան եւ մշակոյթին, հայ ուսուցչին ալ այդ ամրոցին արթուն պահակը եւ նուիրեալ ծառայողն է: Ի գին լափալիսեան ճամարտութեան մը կրկնելու յիշենք նաեւ հայ դպրոցին առաքելութեան ունեցած նշանակութիւնը համայնքային կեանքի բարգաւաճման մէջ: Համայնք մը կը գոյատեւէ այնքան ատեն՝ որքան անոր տարրերը նախանձախնդիր կը գտնուին իրենց մշակութային արժէքներուն նկատմամբ, որոնց առաջինն է՝ լեզուն: Այս նկատողութեամբ ալ չափազանց կարեւոր ու նուիրական են մեր վարժարաններու հայերէն լեզուի դասապահները: Ոչ մէկ ձեւով պէտք է անտեսուին այդ ժամերը եւ ամէն գոհողութիւն յանձն առնել պարտինք յաւաքոյնս արժեւորելու՝ հայերէն լեզուի դասերը: Անհրաժեշտ է, որ մեր ժողովուրդի գաւակները ո՛չ միայն սահուն խօսին, այլ կարդան եւ մանաւանդ գրեն մեր 1600-ամեայ տառերով:

Սփիւռքի հայ դպրոցը իր բուն առաքելութիւնը լիովին կատարած պիտի ըլլայ՝ երբ իր ծոցէն ելնեն հայերէն լեզուով գիր ու գրականութիւն մշակողներ: Լեզուն է մշակոյթի մը էական տարրը. զըպրոցն է միայն, որ կարող է լեզուն սորվեցնել:

Իրականացնելու համար, գուցէ երազ մը, պարտինք աջակցիլ մեր վարժարաններուն, չինայնք որեւէ օժանդակութիւն մեր ուսուցիչներուն:

Ողջունելի են այն ծնողները, որոնք իրենց գաւակները վստահութեամբ կը յանձնեն մեր վարժարաններու խնամքին, միշտ ի մտի ունենալով

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԹԵՄ

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Փարիզի Կրօնական Ընկերակցութիւնը որ կը հովանաւորէ կիրակնօրեայ միօրեայ հայերէնի ուսուցման դասընթացները, ներկայիս կը ծանուցանէ թէ յառաջիկայ կրթական տարեշրջանին համար արձանագրութիւնները սկսած են արդէն:

Այսու հաճոյքն ունինք նաեւ հաղորդելու թէ 8-12 տարեկան ֆրանսախօս երախաներուն համար Առաջնորդարանի հովանաւորութեամբ յառաջիկայ 24 Սեպտեմբերէն սկսեալ բացուած են նաեւ հայերէնի ուսուցման դասընթացներ, որոնք տեղի պիտի ունենան Զորքաբերթի օրերը, առաւօտեան ժամը 10-էն 12, Փարիզի Ս. Յովհաննէս-Մկրտիչ Մայր Եկեղեցոյ «Նուրհան Ֆրէնկեան» սրահին մէջ:

Դասընթացները պիտի դասաւանդուին Տիկին Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանի կողմէ: Դասընթացը ձրի է: Հայերէնախօսութեան մէջ արդիւնք ձեռք ձգելու համար աշակերտներու հետեւողական ներկայութիւնը անհրաժեշտ է:

Ծնողներէն կը խնդրուի իրենց զաւակները արձանագրել անյապաղ, դիմելով Առաջնորդարանի Դիւանին հետախօսելով՝ 01 43 59 67 03:

ԴԻՒԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

ԿՈՐԱՆ ԼԵՆՄԱՐԿԷՐ.

«ԼԵՌ. ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԿԱՐԳԱԻՈՐՈՒՄԸ ՊԻՏԻ ԱՇՈՒՄՈՒԺԱՆԱՅ ԱՏՐՊԷՅՃԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵՆԷՆ ԵՏՔ»

Եւրոպայի Անվտանգութեան եւ Համագործակցութեան Կազմակերպութեան (ԵԱՀԿ) խորհրդարանական վեհաժողովի նախագահի Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտութեան հարցերով յատուկ ներկայացուցիչ Կորան Լենմարկէրը յայտնեց, որ Հոկտեմբերին Ատրպէյճանի մէջ կայանալիք նախագահական ընտրութիւններէն ետք պիտի աշխուժանան Ղարաբաղի խնդրի կարգաւորման գործընթացները:

Հայաստանի Ազգային Ժողովին մէջ տեղի ունեցած հանդիպումներու ընթացքին, Կորան Լենմարկէրը ժողովին մասնակցած պատգամաւորներուն հետ քննարկած է նաեւ Հարաւային Կովկասի մէջ ստեղծուած իրավիճակը ինչպէս նաեւ Ղարաբաղի խնդրի խաղաղ կարգաւորման վերաբերող հարցեր:

Ըստ Ազգային Ժողովի Հասարակայնութեան հետ կապերի վարչութեան տարածած հաղորդագրութեան, Լեոնային Ղարաբաղի հարցի առընչութեամբ Լենմարկէրը անգամ մը եւս ընդգծեց, որ վրաց-օսէթական պատերազմը վկայեց, որ հակամարտութիւնը ռազմական ճանապարհով չի կրնար կարգաւորուիլ:

սակայն, որ ընտանեկան յարկը առաջին դպրոցն է եւ անփոխարինելի դեր կը կատարէ նորահաս սերունդի կերտումին մէջ:

Յաջող տարեշրջան մեր բոլոր կրթական հաստատութիւններուն:

«ԱՇՆԱՐՀ»

ՄՏՈՐՈՒՄ

Երազի նման,
հեքիաթի բոյրով,
Եկաւ եւ զնաց տարիները հեզ
Պատանու համար:
Եկաւ ու անցաւ,
Յիսուն խենթ գարուն,
Յիսուն տաք ամառ,
Քառասուն ինը անձրեւոտ աշուն
Եւ նոյն չափ ձմեռ,
Առանց ձիւնառատ ճերմակ օրերի:

Հեռացաւ յօգնած
Հեռացաւ,
Ձգտելով լինել վաղուայ մէջ,
Հեռացաւ,
Աչքերում շատ խորը թախիծ:

Մի պահ ափսոսեց, որ կորցնում է լոյսը, արեւը,
Մտերմութիւնը իր ընտանիքի
Ու ջերմութիւնը իր զաւակների:
Տառապանքը թողնելով ապրողներին,
Գնաց յախտեանականութիւն,
Միանալու հրեշտակների խմբին
Ու ինքն էլ մի հրեշտակ դառնալու,
Ուղեցոյց լինելու ապրող-չապրողներին:

Աղօթքս առ Աստուած.

Ճամբադ դէպի երկինք
Դէպի մաքուր լազուր
Հեքիաթների բոյրով ու երազի նման
Եկար ու զնացիր...
Թող լոյս լինի հոգիդ,
Սիրոյ կանթեղ դառնայ,
Այս երկրի համար:

Նուիրում է Ռաֆֆիին՝
որդուն Ժիրայր Տէտէյանի

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՓԱՐԻԶԻ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅԻՑ

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Փարիզի եւ Շրջակայից Կրօնական Ընկերակցութեան անդամները հրաւիրուած են Ընդհանուր Արտակարգ Ժողովի մը, որ տեղի պիտի ունենայ 9 Նոյեմբեր 2008-ին, ժամը 15-ին, «Նուրհան Ֆրէնկեան» սրահին մէջ. 15 Ռիւ ժան Կուժոն, Փարիզ 8-րդ:

Օրակարգ.- Բարեփոխութիւն Ընկերակցութեան կանոնադրութեան:

ԴԻՒԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ – ԹՈՒՐԻՔԻԱ 0-2

Ֆուտպոլի 2010 թուականի աշխարհի ախոյեանութեան ընտրական մեկնարկային խաղի ընթացքին, Հայաստանի հաւաքականը Երեւանի «Հրազդան» մարզադաշտին վրայ 2-0 արդիւնքով պարտութիւն մը կրեց Թուրքիայի հաւաքականէն:

ՈՒՒԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԱՆԻ հետ դէպի Պիթլիս

- «Իմ հայրս Արմենակը, մայրս Թագուհին, Լուսին, Միհրանը եւ բոլոր նախնիքներս, այս տեղերէն քաշեր են, այս ճամբաներէն անցեր են...: Իմ նախահայրերս այստեղ թաղուեր են: Աստի մեծ իմաստ ունի: Կը հասկնաս չէ՞: Մեր արմատները հոս են: Ամերիկա չեն: Ատոր համար ես միշտ կ'ըսեմ թէ ես Պիթլիսցի եմ»:

31 Օգոստոս 1908-ին Ֆրէզնո (ԱՄՆ) աշխարհ եկած Ուիլյամ Սարոյեան, 1964-ի Մայիսին իրականութիւն պիտի դարձնէր երկար տարիներու իր մեծագոյն երազը՝ ուխտագնացութիւն մը կատարել ընտանիքին ծննդավայրը՝ Պիթլիս:

Ինքնաշարժով կատարուած այդ ուղեւորութեան ընթացքին գրագէտին, որուն երակներուն մէջ շրջող արեան իւրաքանչիւր կաթիլը շաղախուած էր հայկականութեամբ եւ որուն հոգին լեցուն էր անսակարկ հայու խոր զգացումներով, ընկերակցած էր Կ. Պոլսոյ «Մարմարա» օրաթերթի այդ օրերու արտօնատէր եւ խմբագրապետը՝ Պետրոս Զօպեան: Վերջինը, վերադարձէն յետոյ իր թերթին մէջ թերթունի ձեւով գրի առած էր ճամբորդական յիշատակները «16 օրէն 6000 քիլոմետր Ուիլյամ Սարոյեանի հետ» ընդհանուր խորագրին տակ:

Տարիներ վերջ, Գանատա Հաստատուած Պետրոս Զօպեան վերամշակած եւ գրքի ձեւով Հրատարակած է Սարոյեանի մտերմութեան մէջ անցած օրերու պատմութիւնը^(*): Իր ամբողջութեան մէջ երբեմն գուարճալի, յաճախ յուզումնախառն դրուաքներ պարունակող հատորէն կը քաղենք հետեւեալը:

«... Սարոյեան կ'ուզէ քշել կառքը: Դարձեալ անցած է շարժավարի դիրքին եւ կը սուրայ դէպի Պիթլիս:

- Այսօր տարօրինակ վիճակ մը ունիմ: Առաւօտեան երբ արթնցայ, չափազանց քրտնած էի: Հիմա ալ սիրտս կը խաղայ: Ինչո՞ւ է, մա՞ծ եմ արդեօք:

Սարոյեան ներքնապէս խոտովուած էր: Սարսուռը իր մէջէն էր, եւ ինքը յայտնի չընելու համար, մտեցայ կ'ըսէր:

- Յուզումէն է Սարոյեան կը պատասխանեն:
- Ճիշդ է, կրնայ ըլլալ: Ե՞րբ կ'անցնի:
- Հաւանաբար պիտի անցնի, երբ Պիթլիս հասնինք:

- Շատ ուրախ եմ այսօր տղաք, շատ ուրախ կը զգամ: Շատ անհամբեր եմ: Կը սպասեմ Պիթլիսին: Եթէ նոյնիսկ ծանր հիւանդ ըլլայի այս պահուն, դարձեալ պիտի շարունակէի ճամբաս:

... Ճամբան, կը տեսնենք ցուցատախտակ մը, վրան՝ Պիթլիս 10 Գիլոմետր, գրուած:

Սարոյեան անգամ մը եւս կը կեցնէ կառքը: Կ'երթայ ու կը նստի ցուցատախտակին մօտ քարի

մը վրայ, քիլոմետրը մալլի կը վերածէ եւ ...

- Միայն 6 մալլ մնաց կ'ըսէ:

... Սարոյեան յանկարծ կը կեցնէ կառքը: Առջեւը, ճամբուն մէջտեղ տեսած էր կրիայ մը, որ յամրաբար կը յառաջանար: Դուրս կու գայ կառքէն, կը վերցնէ կրիան, կը տանի ճամբուն եզերքին եւ:

- Այս կրիան ալ ինծի պէս, Պիթլիսցի մըն է: Չեմ ուզեր որ այս ճամբուն վրայ մեռնի, կ'ըսէ եւ կը շարունակէ իր ճամբան:

Քիչ յետոյ կը յայտնուի Պիթլիս քաղաքը:

... Թէյ կը հրամայեն: Սարոյեան մէկ կողմէ կը ծխէ իր ծխախոտը եւ յետոյ ումպ մը կը խմէ հրամցուած թէյէն, եւ՝

- Մի, կ'ըսէ, հիմա կը հասկնամ, թէ պիթլիսցի եմ: Ամերիկացի ըլլալով հանդերձ, միշտ յիշած եմ որ պիթլիսցի մըն եմ ամէն բանէ առաջ:

Երբ կը կատարուէին այս խօսակցութիւնները, կը տեսնէի որ միշտ իմ քովս էր եւ ինծի կը հետեւէր դերձակ Սալահատտինը: Չէի կրնար բացատրութիւն մը գտնել անոր ցոյց տուած այդ մօտիկութեան: ... Թէ ի՞նչ էր իր բուն նպատակը: Պէտք էր անցնէին քանի մը ժամեր, որպէսզի ես հասկնայի իր այդ մտերմութեան իսկական պատճառը:

... Մինչ պիթլիսցիները այսպէս խոնուած էին Սարոյեանի շուրջը, ուշադրութիւնս կը գրաւէ անոնցմէ մէկը, որ հետուն կեցած, լուռ բայց ուշադիր կը հետեւի Սարոյեանին եւ մեր ամէն մէկ շարժումին: Միջոց մը, երբ մենք աչք աչքի կու գանք, թեթեւ մը կը ժպտի, բայց անմիջապէս իր ակնարկը կը դարձնէ ուրիշ կողմ: Դերձակ Սալահատտին, որ ինչպէս ըսի, անբաժան էր մեզմէ, եւ կը հետեւէր իմ շարժումներուս, ականջիս կը ծփ:

- Հայ է այդ մարդը, կ'ըսէ:

Կը ձգեմ Սարոյեանը եւ կը մօտենամ այդ անծանօթ հայուն, որ նախ վերապահութեամբ կը քաշուի, չուզէր խօսիլ ինծի հետ: Քանի մը մտերմ հարցումէ յետոյ, արդէն իսկ բացուած է անոր բերանը:

Մուշեղ է եղեր իր հայկական անունը: Մուշեղ

Թիֆլիսցիներն: ... Հոն՝ իր քովս էր իր հայրը, Մուշեղ անկէ սորվեր է իր հայերէնը: ... Վայրկեան մը կը բաժնուիմ Մուշեղէն:

- Հոս կեցիր, քեզի Սարոյեանին ծանօթացնեմ, կ'ըսեմ, վստահ եմ, շատ ուրախ պիտի ըլլայ քեզի տեսնելով:

Սարոյեան, երբ կ'իմանայ, անմիջապէս կը ձգէ գինքը շրջապատող ժողովուրդը, կու գայ եւ կը փաթթուի Մուշեղին ու անոր հօրը, իր ազգականները գտած ըլլալու ջերմութեամբ: Ինչպէ՞ս կըրնար չուրախանալ, երբ Պիթլիսի մէջ հանդիպած էր բնիկ պիթլիսցի հայերու: Մանաւանդ որ անոնք գէշ կամ աղէկ հայերէն ալ կրնային խօսիլ իրեն հետ: Չէին մոռցած իրենց հայերէնը: Եթէ ոչ սահուն, բայց կրնայինք իրար հասկնալ հայերէնով:

... Աղբիւրի առջեւէն դէպի արեւելք կը բարձրանայ փողոց մը որ կը դառնայ դէպի Մապուկոր թաղը: Փողոցի երկու կողմերուն՝ քարաշէն տուներ: Ճէմալ Պափիր պահ մը կը կենայ մեծ տան մը առջեւ:

- Այս տունը Գարաօղլանեաններուն կը պատկանէր, կ'ըսէ:

Կը նայիմ: Քարաշէն տան ճակտին կը կարգամ հայկական տարբերիչ՝ ՌՅԼԷ, որ կը համապատասխանէ 1888 թուականին:

Սարոյեան որ քանի մը քալլ առջեւէն կը քալէր, երբ կ'իմանայ Պափիրի յիշած Գարաօղլանեան անունը, յանկարծ կը դառնայ ինծի եւ:

- Ի՞նչ ըսաւ, ի՞նչ ըսաւ: Ասի Գարաօղլանեանի տո՞ւն է եղեր, ըսաւ:

- Այո, այդպէս ըսաւ:

- Մ, պոյ: Ասի իմ մեծ մայրիկիս, Լուսինն տո՞ւնն է եղեր: Ի՞նչ աղուոր, քարաշէն տուն է: Լուսին Գարաօղլանեան էր, յետոյ ամուսնացաւ մեծ հօրս՝ Մինաս Սարոյեանին հետ:

... Քիչ յետոյ կը հասնինք ընդարձակ պարտէզ մը, որ շրջապատուած էր կիսով կանգուն մնացած քարէ պատով մը: Պարտէզին մէջ կար միակ ծառ մը:

- Ահա հոս էր Սարոյեաններուն տունը, կ'ըսէ Պափիր, ցոյց տալով այդ պարտէզը եւ մօտակայ քարակոյտերը: Սարոյեան տարակոյսի մէջ է: Հա-

ՊԱՏԳԱՄԸ

«1964-ի Մայիսի 1-ին, Ուիլյամ Սարոյեանի հետ մեր հանդիպումի առաջին օրին, երբ ակնարկեցի իրեն, թէ լաւ հայերէն կը խօսէր, հետեւեալը պատասխանեց.

- Հարկաւ հայերէն պիտի խօսիմ: Ես հայ եմ չէ:

Այսպէսով անուղղակի կերպով տուած եղաւ պատգամ մը մեր երիտասարդ սերունդին, թէ ամէն հայ պէտք է գիտնայ հայերէն խօսիլ եւ պէ՛տք է հայերէն խօսի:

Այդ առթիւ ան ափսոսանք յայտնեց, թէ թէեւ իր ընտանեկան յարկէն ներս կըրցած էր հայերէն խօսիլ սորվիլ, բայց առիթը չէր ունեցած հայերէն գրել ու կարգալ սորվելու, որուն համար շատ կը ցաւէր:

Անկէ յետոյ, բազմաթիւ առիթներով երբ դէմ առ դէմ եկաւ նոր սերունդին հետ, անոնց յանձնարարեց սորվիլ եւ գործածել թէ՛ հայերէն լեզուն եւ թէ՛ հայ գիրը»:

«Սարոյեան եւ ես կը քայլենք դէպի ծովեպերք: Հոն կը տեսնենք շոգե- նաւ մը, որուն անունն է ՊԻԹԼԻՍ:»

Անմիջապէս նաւուն առջեւը կ'անցնի, կ'ուպէ որ լուսանկարեմ վիճքը այդ նաւուն հետ:

- Այս նկարը լաւ քաշէ: Նայէ որ նաւուն ՊԻԹԼԻՍ անունը լաւ կարդացուի»:

ւատա՞լ Պափիրի խօսքին թէ ոչ: Եթէ այդ իրա- պէս իրենց պարտէզն էր, հապա ո՞ր էր իրենց տունը, ինչո՞ւ չկար ան:

Սարոյեան անմիջապէս կը վազէ դէպի ծառը, ճիւղ մը կը փրցնէ անկէ, ու յետոյ կը պառկի ծառին տակ՝ մարգագետնին վրայ: Քանի մը վայրկեան մտածկոտ եւ անշարժ մնալէ յետոյ, կը կանգ- նի, կը մօտենայ պարտէզին պատին, կը քննէ անոր վրայ պատուհանի պէս խոռոչ մը: Կ'ուզէ կարելի չափով շատ յիշատակներ տանիլ իրեն հետ այն վայրէն, որուն համար ըսեր էին, թէ իր ծնողներուն բնակարանին գտնուած տեղն էր: Ան կ'ուզէր հաւատալ թէ այն ծառը, որուն տակ պառկած էր քիչ առաջ, այն ծառն էր, որուն տակ ժամանակին նստեր էին իր հայրը՝ Արմենակը, իր մայրը Թագուհին եւ իր ընտանիքին միւս անդամ- ները. հետեւաբար այսօր իր իրաւունքն էր վայելել այդ ծառը:

... Դերձակ Սալահատտին, որ մեզ ծաղիկներով դիմաւորեր էր Թաթուանի մէջ, մեզ առաջնորդեր էր դէպի Պիթլիս եւ ինչպէս քանիցս գրեցի, ան- բաժան եղած էր մեզմէ մեր ամէն քայլափոխին, երբ կը վերադառնայինք Սարոյեաններու բնակա- վայրին մեր տուած այցէն, մօտեցեր էր ինձի եւ ըսեր.

- Եթէ Սարոյեանը գիտէր, թէ ուր թաղուած էին իրենց ընտանեկան գանձերն ու հարստու- թիւնը, մենք կրնանք միասին աշխատիլ եւ օգտա- կար ըլլալ իրեն:

Այն ատեն միայն անդրադարձեր էի, թէ ինչ էր անոր ցոյց տուած այդ բացառիկ մօտիկութեան իրական նպատակը:

... - Քարերս չմոռնաք, բոլորն ալ սենեակս թող տանին, կ'ըսէ Սարոյեան: ... Մեր այցելած գրեթէ բոլոր վայրերէն ան հաւաքած էր քարեր, որոնք իր պայուսակներուն հետ կը փոխադրուին իր սենեակը: Միասին կը բարձրանանք իր յարկա- բաժինը: Սարոյեան իր սենեակը մտնելէ յետոյ, առանց նոյնիսկ ակնարկ մը նետելու սենեակին վրայ, կը մտնէ լոգարան, կը բանայ լավապոյին ծորակը, կը լեցնէ տաք ջուրով: Ցետոյ կը վերցնէ իր քարերը, զանոնք կը դնէ այդ ջուրին մէջ, եւ կը սկսի օճառ ջուրով լուալ անոնց ամէն մէկը: Թէ ի՞նչ եղան այդ քարերը, որոնք այնքան խնամքով եւ բժախնդրութեամբ հաւաքելէ, մինչեւ Պոլիս բերելէ եւ պանդոկ տանելէ յետոյ, իր առաջին գործը ըրեր էր օճառով լուալ զանոնք:

Յաջորդ օր, Սարոյեան քարերը յանձնեց Ամե- րիկեան Լրատուութեան Կեդրոնի մեր բարեկա- մուհի Շաքէ Վարդերեսեանին, ըսելով.

- Բոլորին պէտք չունիմ: Շատ ծանր կ'ըլլայ:

Կարեւորները եւ ամենէն աղուորները զատէ, ծրարէ եւ Ամերիկա, իմ հասցէիս ղրկէ:

Եւ այդ քարերուն մեծ մասը ղրկուեցան Ֆրէզնօ:

... Վերջին տարիներուն առիթը ունեցեր էինք հանդիպելու բազմաթիւ հայերու, որոնք հեռուոր երկիրներէ մեր ափերը եկեր էին, տեսնելու հա- մար իրենց ծննդավայրը: Մննդավայրին հանդէպ սէրէն աւելի, կարօտի զգացում մը, կամ աւելի ճիշդ կ'ըլլայ ըսել հետաքրքրութիւն մը շատ ան- գամ զանոնք միշտ կը մղէր այդ ճամբորդութեան: Սարոյեան անոնց մէջ եղած էր գրեթէ միակը, որ պաշտամունքի վերածած էր իր ծնողներուն ծննդ- դավայրին, անոնց հայրենիքին հանդէպ ունեցած իր կապը:

...1981 Մայիսի 19-ին էր: Երբ բացեր էի The Toronto Star թերթը, հոն անակնկալ կերպով տե- սեր էի Սարոյեանի նկարը: Թերթը կը գումէր անոր մահը եւ չորս սինակներ կը նուիրեր անոր գրականութեան, անհատականութեան, նկարագ- րին: Ան հետեւեալը կը գրէր. ... Սարոյեան հեռա- ձայնած էր Associated Press-ին հաղորդելու հա- մար, թէ ինք մահամերձ է քանսէրի հետեւանքով եւ կ'ուզէր ընել յայտարարութիւն մը, պայմանաւ որ ան հրատարակուէր իր մահէն յետոյ: Սարոյ- եան հետեւեալը յայտարարած էր. Ամէն մարդ պէտք է մեռնի: Բայց ես միշտ կը հաւատայի, թէ ինձի համար բացառութիւն մը պիտի կատարուէր: Հիմա... Ի՞նչ:

Ան երբ կը կատարէր այդ յայտարարութիւնը, թերեւս կարելիութիւն չունէր մտածելու կամ յիշե- լու այն խօսքը, որ ըրած էր ինձի Ազգայնաբար մէջ ինչպիսիք Կաթողիկոսի խաչքարին առջեւ:

Ան ըսած էր, թէ ինքը կը հաւատար թէ ՄԱՐԴԸ ԱՆՄԱՀ է:

Իր մահուան անկողինին մէջ, Սարոյեան գի- տեր, պէտք էր գիտնար, թէ իրականութեան մէջ, իրաւ բացառութիւն մը կատարուած էր իրեն հա- մար: Ան իր գործերով պատրաստած էր իր ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ: Աւելի ըլլալով, երբ իր փափա- քով, իր աճիւններուն կէսը պահուեցաւ Ամերիկա, Ֆրէզնոյի մէջ, իսկ միւս կէսը փոխադրուեցաւ Հայաստան եւ ամփոփուեցաւ Հայկական Պան- թէոնին մէջ, ան կրկնապէս ԱՆՄԱՀԱՅԱԻ»:

Պատրաստեց՝ ՊԵՐՃ ՄԱՍԼԱՔ

(*) Դէպի Պիթլիս Ուիլյամ Սարոյեանի հետ. Պետրոս Զօպեան. Արաս Հրատարակչութիւն. Յու- նիս 2003, Կ. Պոլիս:

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԱԻՈՐ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ

Հայ պարբերական մամուլի պատմութեան մէջ Հայաստանի Գիտութիւններու Ազգային Ակադե- միայի, այս տարի հիմնադրութեան յիսնամեայ յո- բելեանը տօնող, Պատմա-բանասիրական Հանդէ- սը իր ուրոյն տեղը ունի: Հինգ տասնամեակ շա- րունակ, անցնելով հետազօտական, կազմակերպ- չական եւ հրատարակչական բարդ ու դժուարին ուղիէ մը, ան դարձած է Հայագիտութեան ամե- նահեղինակաւոր հանդէսներէն մէկը, գիտական անձնակազմի պատրաստման յայտնի դարբնոց:

1958-ին Պատմա-բանասիրական Հանդէսի ա- ռաջին թիւը կը բացուէր «Խմբագրութեան կող- մից» նախաբանով, ուր ներկայացուած էին պար- բերականի հետապնդած ծրագրային նպատակ- ներն ու հարցերը: Հանդէսի էջերուն մէջ կը լու- սաբանուին Հայ ժողովուրդի պատմութեան, լեզ- ւի, գրականութեան, արուեստի եւ մշակոյթի այլ բնագաւառներու հարցերը եւ ընդհանրապէս հա- յագիտութեան տեսական խնդիրները, նաեւ Հայ ժողովուրդի քաղաքական, տնտեսական եւ մշա- կութային կապերը ուրիշ ժողովուրդներու հետ:

Պարբերականին մէջ յօդուածները կը հրատա- րակուին հայերէն ու ռուսերէն՝ համապատաս- խան լեզուներով ամփոփումներով: Աւելի վերջ անոնց կցուեցան անգլերէնով ամփոփումներ, որու շնորհիւ այդ յօդուածներու ընդհանուր բո- վանդակութիւնը մատչելի դարձաւ օտարալեզու ընթերցողներուն: Հանդէսին իրենց գործօն մաս- նակցութիւնը բերած են Հայաստանի եւ սփիւռքի գրեթէ բոլոր Հայ անուանի Հայագէտները եւ այ- լազգի մասնագէտները:

Գաղտնիք չէ, որ Հայաստանի գիտական Հան- դէսները վերջին մէկուկէս տասնամեակին մեծ դժուարութիւններու առջեւ գտնուած են, ստիպ- ւած ըլլալով յաղթահարելու բազմաբնոյթ խոչըն- դոտներ: Այսպէս, 1500-2400 տպաքանակը այսօր իջած է 350-ի, եւ հանդէսը եռամսեայ վերած- ւած քառամսեայի: Յիսուս տարիներու ընթացքին լոյս տեսած է 176 մեծադիր թիւ՝ իւրաքանչիւրը միջին հաշուով 25 յօդուածով:

Ի մի բերելով Պատմա-բանասիրական Հանդէ- սի անցեալ գործունէութիւնը կարելի է ըսել, թէ Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի հրատա- րակութիւնը յաջողած է իր շուրջ համախմբել Հա- յաստանի եւ արտասահմանի մեծաթիւ հայագէտ- ները, արդիւնաւէտ աշխատանք կատարած իր ծրագրային նպատակները իրագործելու համար, եւ դարձած Հայագիտական մեծահամբաւ հանդէս:

Մերունի կնոջ մը հարց կու տան, թէ ի՞նչ կը գործածէր իր դէմքը այդքան գեղեցիկ եւ իր կեցուածքը այդքան առողջ ու գրաւիչ պահելու համար:

Ան կը պատասխանէ.
«Շրթներուս համար՝ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ կը գործածեմ

Ձայնիս համար՝ ՔԱՂՅՐՈՒԹԻՒՆ
Աչքերուս համար՝ ԳՈՒԹ
Ձեռքերուս համար՝ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՒՆ
Կերպարանքիս համար՝ ՊԱՐԿԵՇՏՈՒԹԻՒՆ
Սրտիս համար՝ ՄԷՐ
Հոգիիս համար՝ ՄՐԲՈՒԹԻՒՆ
Բոլոր անոնց համար՝ որոնք զիս չեն սիրեր՝ ԱՂՕԹՔ»:

ՄԻՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

Սրբալոյս Միւռոնի արծաթեայ կաթսան, 1895 թ.

Սեպտեմբեր 28-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մէջ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ Ս. Միւռոնի Օրհնութիւն պիտի կատարուի:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Հին ու կարեւոր արարողութիւններէն մին եղող Միւռոնի Օրհնութեան յիշատակումը կը գտնենք Գ. դարուն Եկեղեցւոյ Հայրերու գրութեանց մէջ: Հայրերու մօտ, ըստ աւանդութեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչով սկսած է միւռոնօրհնութիւնը: Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ Միւռոնը միայն կաթողիկոսներ կրնան օրհնել: Մինչ ուրիշ եկեղեցիներու եպիսկոպոսներ Միւռոն օրհնելու իշխանութիւն ունին: Մեր մէջ ալ մինչեւ Ը. դար Հայ եպիսկոպոսներ կրնային Միւռոնի օրհնութիւն կատարել: Բայց, Միոն Ա. Բաւոնեցի Կաթողիկոսի (767-776) նախաձեռնութեամբ հրաւիրուած Պարտաւի Ժողովին (768) ընդունած 24 կանոններէն մին ըլլալով՝ այդ իրաւունքը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին վերապահուեցաւ: Իսկ 1441 թուականէն սկսեալ մինչեւ օրս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսն ալ, միայն իր թեմերուն համար կրնայ կատարել միւռոնօրհնութիւն:

Իւրաքանչիւր Հայրապետ իր օրհնած Միւռոնին մէջ կը խառնէ իր նախորդներուն օրհնած Միւռոնէն մաս մը, իսկ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի օրհնուած Միւռոնէն բաժին մը, ցոյց տալու համար, թէ Մի են Հայոց Եկեղեցին եւ Նուիրապետութիւնը աշխարհի մէջ եւ դարերու ընթացքին, եւ բոլոր Աթոռներու գահակալներ անքակտելի միասնականութիւն մը կը կազմեն՝ գլուխ ունենալով Ս. Էջմիածնի Գահակալ Հայրապետը:

«Միւռոն» կամ «Մեոն» յունարէն բառ մըն է (myron), որ «օծանելիք», «անուշահոտ իւղ» կը նշանակէ: Հռովմէական Եկեղեցին կը գործածէ «chrisma» բառը, որ նոյնպէս յունարէն է (krisma) եւ կը նշանակէ «օծում» (onction): Իւղով օծումը

Հին ժամանակներէ ի վեր սովորութիւն դարձած էր: Մարդիկ, որոնք կոչուած էին ժողովուրդի առաջնորդ դառնալ թագաւորական եւ քահանայապետական պաշտօն ստանձնելով՝ կ'օծուէին ընտրեալ մարդոց ձեռքով:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Միւռոնին բուն նիւթը մաքուր եւ ընտիր ձէթն է, որուն մէջ սովորութիւն եղած է խառնել բալասան եւ քառասունէ աւելի ծաղիկներու, արմատներու, հունտերու, ռետիններու եւ խնկեղէններու Հիւթը: Մաքուր եւ ընտիր ձէթը այն է, որ կը հանուի լաւ հասունցած ձիթապտուղներէ, առաջին ճմլումով եւ կ'ըսուի առաջին ձէթ, կոյս ձէթ: Ցայտնի չէ թէ Հին շրջաններուն ի՞նչ կը գործածուէր Միւռոնի պատրաստութեան համար, բացի ձէթէ եւ բալասանէ: Լամբրոնացիի Մաշտոցին մէջ այս մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ: Միւռոնի օրհնութեան եւ պատրաստման կարգը, որու մասին ամենահին տեղեկութիւնները Ժ. դարու ձեռագիր Մաշտոցին մէջն են, անփոփոխ է ցայսօր: Գէորգեան Մաշտոցը, որ տպուած է 1876-ին Վաղարշապատի մէջ կու տայ քառասունչորս հոտաւետ ծաղիկներու եւ անուշաքոյր արմատներու եւ հունտերու ցանկ մը, իւրաքանչիւրին չափերով (Պանոն Օրհնութեան Սրբալոյս Միւռոնի): Դժուար գտնուող եւ շատերուն անձանօթ այս բոյսերու ցանկէն քանի մը օրինակ, ընտրուած ամենէն ծանօթներէն՝ մեխակ, ընկոյզ հեղկաց, դարիճենիկ (cannelle), խունիկ, սանդալ, գաֆրան, երիցուկ, մանուշակ, մուշկ, գինի: Եթէ այս նիւթերէն եւ ծաղիկներէն մէկը կամ երկուքը կամ երեքը պակսին, պէտք չէ արգիլել Միւռոնի Օրհնութիւնը, քանզի գլխաւոր նիւթ Սրբոյ Միւռոնին համարի ձէթի ձիթնեաց եւ իւղ բալասանի:

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ հաստատուն օր մը չունի Միւռոնի օրհնութիւնը: Միւռոնօրհնութեան համար Հայրապետին կողմէ ճշգրտած օրէն քառասուն օր առաջ, Միւռոնի կաթսան կը լեցուի ձէթով եւ կը դրուի Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ եւ կը ծածկուի եօթը կարգ շղարչով: Քառասուն օր շարունակ երեկոյեան ժամերգութենէն վերջ կը կատարուի Հսկման կարգ: Քառասուներորդ օրուան Կիրակին Ս. Պատարագ կը մատուցուի: Կը զգեստաւորուին Կաթողիկոսն ու եպիսկոպոսները, որոնք սրբազան մատուցներ ձեռքերնին շքեղափառ թափօրով կը մտնեն տաճար: Վեհափառ Հայրապետը կը մատուցանէ Ս. Պատարագը, եպիսկոպոսներ կը սպասարկեն: Վերաբերումի պահուն երեք եպիսկոպոսներ Հիւսիսային պահարան կ'երթան՝ նախապէս Հոն դրուած սկիւր, Հին Միւռոնը եւ Միւռոնի նիւթերը վերաբերելու համար: Ս. Պատարագը կը շարունակուի մինչեւ «Ողջոյն» ու կը սկսի «Միւռոնօրհնութեան Կարգը» ըստ Մաշտոցի տրամադրութեան: Ցատուկ ընթերցումներէ եւ աղօթքներէ վերջ կը բանան կաթսային կափարիչը: Կաթողիկոսը նախ անոր մէջ կը թափէ զանազան ծաղիկ-

ներու, արմատներու եւ խնկեղէններու Հիւթերը, նաեւ բալասանը եւ ասոնց վրայ կը հեղու Հին Միւռոնը: Ցետոյ, ան կ'օրհնէ եւ կը սրբազործէ Միւռոնը նախ Կենաց Փայտի մատուցով, ետքը՝ Գեղարդով եւ ամենէն վերջ Ս. Լուսաւորչի Աջով: Միւռոնի սրբազործութենէն ետք կը գոցեն կաթսան ու գայն կը ծածկեն շղարչով: Ս. Պատարագը կը շարունակուի «Ողջոյն տուք միմեանց»ով: Յաւարտ Ս. Պատարագի ժողովուրդը կու գայ համբուրել Միւռոնի Կաթսան:

Սրբալոյս Միւռոնը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ ամենանուիրական սրբութիւնն է: Ս. Միւռոնով կ'օծուին եւ կը սրբազործուին պաշտամունքային կառոյցներն ու առարկաները՝ եկեղեցին, անոր խաչը, Ս. Աւագանը, Ս. Սեղանը, սրբապատկերները, պաշտամունքի մէջ կիրաւոր սպասները: Սրբազործուած իւղով կ'օծուին եկեղեցւոյ սպասաւորները՝ քահանաները, եպիսկոպոսներն ու կաթողիկոսը: Իւրաքանչիւր Հայորդի մկրտուելով Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Աւագանին մէջ կը ստանայ Միւռոնի դրոշմը: Միւռոնը կ'օգտագործուի նաեւ Ջրօրհնէքի արարողութեան ժամանակ: Անցեալին Սրբալոյս Միւռոնով օծուած են Հայոց արքաները: Այս պատճառաւ ան ամբողջ Հայ ժողովուրդին մէջ խորհրդաւոր եւ առանձնաշատուկ նշանակութիւն ստացած է: Հայ ժողովուրդին այս զգացումը կը կապուի այն իրողութեան, որ մեր Լուսաւորիչ չօրհնէն սկսեալ՝ նուիրազործուած նոյն Միւռոնը, բաժնուած բոլոր Հայ եկեղեցիներու մէջ, ծառայել է Հայ ժողովուրդի գաւակները կնքելու:

Միւռոնը, հանդիսաւոր արարողութեան ատեն գործածուելու համար «Միւռոնաթափ աղանի» կոչուած աղանաձեւ ամաններու մէջ կը բերուի: Անոնք թեւատարած աղանիի ձեւը կը կրեն, որուն փորը Միւռոն զնելու տեղն է եւ ներքին կը տուցը շարժական: Աղանաձեւ տուփերը համակ արծաթէ պէտք է ըլլան՝ գոնէ Միւռոն ընդունող մասը:

Նաղաղութիւն եւ Հաշտութիւն խորհրդանշող ձիթնի իւղէն պատրաստուած Ս. Միւռոնը՝ ինքն նաեւ խորհրդանշան ըլլայ Նաղաղութեան, Հաշտութեան եւ Սիրոյ:

ԿԱՐԴԱՅԷՔ ԵՒ ՏԱՐԱՄԵՅԷՔ
«ԱՇԽԱՐՀ»
Հայ թերթը
Հայ տունին բարեկամն է

VOYAGE

La randonnée : une nouvelle manière de découvrir l'Arménie

Pour la première fois, l'UCFAF a organisé cette année, un séjour-randonnée en Arménie. Tous les participants ont ressenti un réel bonheur d'avoir découvert le pays de cette manière.

Sécurité, sport et plaisir

Les questions qui se posaient avant de se lancer dans une telle entreprise étaient nombreuses puisque l'expérience n'avait jamais été tentée. Le plus important était de prévoir un itinéraire où serait respecté l'équilibre entre les temps de marche, de transport en voiture, et de visite des sites, (on ne fait pas 5 000 km sans voir quelques vestiges témoins du passé). Il fallait ensuite s'assurer de la faisabilité des parcours en estimant le niveau de difficulté des randonnées quotidiennes le plus précisément possible avec la prise en compte des dénivelés du terrain. Trouver un guide connaissant parfaitement les sentiers et capable d'adapter la longueur et le rythme de la marche aux

Les pétroglyphes

possibilités physiques de chacun était également indispensable. Après cela, la recherche des sites et des hébergements, beaucoup mieux rodée, était presque un jeu d'enfant.

Grâce à la précieuse collaboration de l'agence Caravan-Tours en Arménie, tous ces éléments ont pu être réunis de manière à assurer au voyage la meilleure logistique possible et proposer aux participants une randonnée dans des conditions très confortables. Avoir un minibus à disposition avec un chauffeur permettait le transport des bagages d'une étape à l'autre afin de ne porter que le nécessaire de la journée. Pendant les onze jours de la randonnée, il a fallu réajuster l'itinéraire chaque fois que l'écart entre le temps prévu et le temps réel était trop grand, en raison de la difficulté du sentier ou de la chaleur si la randonnée avait débuté tard dans la matinée, après une visite de monastère par exemple. Nos trois accompagnateurs ainsi que les responsables de Caravan-Tours avaient vraiment à cœur de nous donner pleine satisfaction en alliant la sécurité, le sport et le plaisir. Nous avons ainsi pu apprécier leurs réelles qualités d'écoute et de disponibilité pour répondre au mieux à nos attentes et avoir de vrais échanges amicaux. Ces conditions optimales ont favorisé une excellente entente et une grande confiance entre tous.

Que découvre-t-on lors d'une randonnée ?

Des paysages magnifiques

En premier, bien sûr, nous retrouvons les sensations de la marche dans une nature magnifique : prendre réellement conscience d'être en montagne en foulant les pentes caillouteuses et en suivant les lacets du sentier avec l'espoir de trouver l'ombre bienfaisante au prochain virage ; regarder le ciel, respirer l'air pur, se laisser éblouir par la lumière des versants ensoleillés, se rafraîchir aux sources d'eau glacée, admirer les fleurs aux couleurs chatoyantes et essayer d'en connaître les noms en français ou en arménien... Mais une randonnée c'est aussi faire disparaître la distance entre nous et ce que l'on observe du minibus ; c'est regarder autour de nous à l'échelle de ce que peuvent voir nos yeux ; se laisser aller au bonheur du repos après avoir senti la fatigue du corps ; parvenir à des sites exceptionnels gagnés à la sueur du front, mérités, et avoir l'impression d'atteindre des lieux qui font rêver quand on les découvre par les lectures et d'être parmi les seuls à les contempler dans la réalité. C'est ce que nous avons ressenti en arrivant à 3 500 m d'altitude aux chaos rocheux couverts de pétroglyphes des monts Oukhtassar. A la plénitude du lieu, s'ajoute l'émotion de la découverte de milliers de gravures de scènes animalières et de chasse datant de plusieurs millénaires avant notre ère et nous reliant aux hommes des périodes les plus reculées de l'histoire en Arménie. La même émotion nous gagne à 3 600 m d'altitude, en contemplant le panorama du sommet sud de l'Arakadz, après 3 heures de montée lente à partir du lac. Le silence, le vent, la lumière et ces paysages grandioses resteront à jamais dans nos mémoires.

Deux mondes opposés : le visible et l'invisible

C'est aussi au fil de la marche que nous saisissons l'opposition des mondes de la ville -Yérévan en particulier- et de la campagne qui se côtoient sans se

comprendre. Yérévan paraît animée d'une frénésie de bruit et de mouvement, poursuivant un rêve de modernisation à l'occidentale qui lui fait perdre son âme. A qui sont destinés ces nouveaux immeubles de grand standing, ces magasins luxueux aux enseignes aguichantes et connues dans le monde entier, ces grosses voitures rutilantes qui s'imposent dans la circulation à coups de klaxon stridents ou de vrombissement de moteur ? A deux pas de cette agitation, persistent les rues anciennes souvent défoncées, mal

éclairées, avec des alignements de blocs d'immeubles aux cours laissées à l'abandon alors que beaucoup y vivent, appartenant à une autre époque... Le spectacle de la rue est aussi fascinant par ses contrastes : des jeunes habillés à la pointe de la mode, avec leurs écouteurs entortillés autour des oreilles, déambulent nonchalamment dans les jardins et les cafés, des adultes se rendent à leur travail, serrés dans les petits bus tôt le matin ou des vieux époussettent tranquillement l'entrée d'un bâtiment avec un balai de paille ou attendent derrière une table minuscule que des passants leur achètent une poignée de graines de tournesol.

A une centaine de kilomètres, parfois moins, la vie dans les campagnes s'écoule encore au rythme des saisons et semble s'être arrêtée dans un temps indéterminé. Les travaux des champs se font à la main, le bois se transporte à dos d'âne, les briquettes de bouse sèchent au soleil devant la maison pour le chauffage de l'hiver. Lorsque nous demandons à un jeune garçon du village de Sanahine ce qui, pour lui est le plus intéressant à voir, il répond, rêveur et dans un sourire lumineux : « la nature ! ». Effectivement, marcher en Arménie donne l'occasion d'entrer dans les villages, et d'y voir ce qui, d'habitude reste invisible. Ce sont des rencontres avec les paysans dans des échanges simples et chaleureux. De part et d'autre, le regard sur l'autre suscite l'étonnement, la conversation s'engage spontanément, poignées de mains, embrassades et expressions de joie amusée se partagent et laissent à chacun un sentiment de trop peu.

Alors oui, aller en Arménie en randonnée, c'est rechercher une autre vision du pays, plus humaine, plus intime, plus proche de notre imaginaire nourri de récits et lectures. Le temps a une dimension différente quand on prend le temps de voir, d'entendre, de sentir, de goûter, de s'attarder aux choses les plus simples, celles que nous avons tendance à oublier dans nos vies trop pressées.

Anahid Samikyan ◀

**Mouvement des Arméniens de France
pour le Progrès
(M.A.F.P)**

Pour l'amitié franco-arménienne,
la justice, la solidarité,
Pour la condamnation du génocide arménien

vous invite à la

FÊTE de l'HUMANITÉ

Bienvenue au **STAND ARMENIEN**
42, rue Salvador Allende

Expositions, débats, rencontres avec
des personnalités françaises et arméniennes

RESTAURANT

les 12, 13, 14 septembre 2008

Parc de La Courneuve
par RER B- Le Bourget-Bus gratuit

Entrée : 17 euros pour les 3 jours

THEATRE

Le théâtre arménien de Tbilissi (Géorgie) en tournée en Amérique du Nord

Pour la première fois dans l'histoire de la diaspora, le théâtre Bedros Adamian de Tbilissi va en tournée aux Etats-Unis et au Canada du 6 septembre au 12 octobre 2008, avec le soutien de l'association « Les amis des arts arméniens » qui a son siège à Glendale en Californie.

Le plus vieux théâtre du Caucase a 152 ans. Seul théâtre national hors des frontières arméniennes, il contribue en même temps au développement et à la propagation de la culture arménienne. Gabriel Soundoukian, Bedros Adamian, Siranouch et de nombreux autres créateurs arméniens sont liés à ce théâtre.

La compagnie se compose de trois générations d'acteurs et parmi le groupe des 22 comédiens invités, il y a

"Pepo"
By: Gabriel Sundukyan

des artistes populaires et honorés en Géorgie. Aujourd'hui ce théâtre a plus de trente pièces à son répertoire et emploie 111 acteurs dont 55 professionnels, 4 metteurs en scène professionnels et a un personnel permanent d'environ 100 membres. Il renouvelle son répertoire de

5 pièces par an et a une centaine de représentations par saison. Il a déjà fait des tournées dans plusieurs pays mais ne s'est jamais rendu en Amérique du nord.

A Glendale, Fresno, New York, mais aussi à Vancouver, Toronto et Montreal, la troupe interprétera *Pepo et Khataballa* de Gabriel Soundoukian (1825-1912) né et mort à Tbilissi (Tiflis), *La fiancée de ma sœur* de Shadverhian, *Amour sous les ormes* (1924) de l'auteur américain Eugene O'Neill (1888-1953), *Soyez en bonne santé* de Sheno, *Les gardiens des ruines* du contemporain Kourken Khandjian et *Les habitants des cavernes* de William Saroyan (1908-1981), autant dire un programme arméno-américain qui touchera la très importante communauté arménienne de la côte ouest des Etats-Unis mais aussi celle du Canada.

Bonne tournée et à bientôt peut-être en France ?

A.T.M. ◀

VIENT DE PARAÎTRE

• La revue *Europe et Orient* n° 6 - **Maitres et Valets** - sur l'Europe, la Turquie, le Sud-Caucase, le Moyen-Orient et le monde. 8€, frais de port 2€. Sigest-29 rue Etienne Dolet-94140 Alfortville

• **Patsy Boone d'Anne Marsella** - Editions La Différence - premier roman en français de cette romancière américaine humour et fantaisie ou la découverte des Français par une anglaise.

• A paraître le 8 septembre **Rencontre avec les Arméniens du monde** d'Alexis Gurdikyan : image d'une communauté créative, adaptable et intégrée avec succès dans les différents pays suite au drame de 1915. Nombreuses photos. Editions Sigest 29 rue Etienne Dolet 94140 Alfortville - <http://editions.sigest.net>

RENTREE DES CLASSES 2008-2009

• **BAGNEUX** 92 Le comité des parents d'élèves de l'Ecole arménienne Siamanto de Bagneux-Cachan informe que la rentrée des classes se fera le **mercredi 17 septembre 2008 à 15 heures** à l'Ecole Henri Wallon 2 avenue de Stalingrad à Bagneux.

Vous pouvez vous inscrire ce jour-là ou téléphoner au 01.45.46.10.11 ou 01.46.65.81.53.

AGENDA

PARIS ILE-DE-FRANCE

► Expositions

• **Jansem** — « Ballerines » Dessins aquarellés et pastels de 1968 à 2007.

Du 11 juin au 30 septembre.

Galerie Matignon – 18 avenue Matignon – 75008 Paris

• **Kiraz** « Les Parisiennes »

Jusqu'au 21 septembre au Musée Carnavalet

(fermé lundis et jours fériés) 23 rue de Sévigné 75003

Paris, métro Saint Paul

• **César**, jusqu'au 26 octobre

Fondation Cartier 261 bd Raspail 75014 Paris

• **Le défi de l'homme du siècle** – photographies Chant Marjanian. Vernissage le mardi 16 septembre à 18h30.

Cloître des Billettes – 24 rue des Archives – Paris 75004 –

jusqu'au 30 septembre . Du lundi au Samedi 11h à 19h,

dimanche de 13h à 19 h

• **Adjar** présente Expressions Formes Couleurs

Judi 11 au dimanche 14 septembre de 14 à 20 h – en

son atelier 110 rue Pierre Poli Issy-Les Moulineaux - Ile

Saint-Germain. Tél. 01.47.36.37.70

► Fêtes

• **Fête des associations du 10e arrt de Paris** à laquelle l'Union Culturelle Française des Arméniens de France participe Ensemble nous sommes le 10e. Stands, spécialités gastronomiques, musique, contes, danses, théâtre.

Dimanche 21 septembre de 10h à 19h – Canal Saint-

Martin, Quai de Valmy Jardin Villemin

• **5e anniversaire du jumelage Clamart-Artachat**, Du 12 au 17 septembre à Clamart

Accueil à Clamart d'une délégation d'Artachat.

Vendredi 12 - 20h : soirée musique et danses arméniennes au centre socio-culturel du Pavé Blanc. **Samedi 13** -21h : jeunes artistes du conservatoire d'Artachat au Conservatoire Henri Dutilleux. **Du 13 au 16**, sculptures de Gurgan Akopian à l'Hotel de Ville. Dimanche 14 12h : pose d'une sculpture au carrefour de la Fourche.

► Concerts

• **les plus belles pages de la musique arménienne et française pour violon et harpe** – Karen Khochafian violon, Iris Torossian harpe. Ravel, Debussy, Massenet, Saint-Saëns, Fauré, Khatchaturian, Komitas, Spendiarian.

La Sainte-Chapelle 6 bd du Palais – Paris , métro Cité, Chatelet ou Saint-Michel. Mercredi 17, jeudi 18, mardi 23 septembre à 20h30

► Conférence

• **Les attentats anti-arméniens de 1984-1985** leurs liens avec Ali Agça-(jeune nationaliste turc qui le 13 mai 1981 a tiré plusieurs coups de feu sur le pape Jean-Paul II) par Roumiana Ougartchinska qui dédicacera son livre paru aux Presses de la Renaissance.

Jeudi 25 septembre – 20h - UCFAP 6, cité du Wauxhall - Paris 10^e

► Ciné-club Rouben Mamoulian

• Reprise le **jeudi 18 septembre**, attention à **19h30** car le film est long ! *Le noyer solitaire* de Frounzé Dovlatian – Armenfilm Arménie couleur 2h15- Version originale, sous-titres français - musique Martin Vartazarian avec Armen Djigarkhanian, Frounzé Dovlatian, Vladimir Kotcharian et Annette Haroutiounian

UCFAF 6 Cité du Wauxhall Paris 10^e

LYON – VALLÉE DU RHÔNE

► Exposition

• «De chair et de Pierre» photographies de Stéphane Diremszian.

Du 7 juin au 21 septembre. Centre du Patrimoine Arménien – 14 rue Louis Gallet – 26000 Valence. Du mardi au dimanche de 14h30 à 18h30 - Tél. 04.75.80.13.00

• **Fête nationale de l'Arménie organisée par le CCAF**. 12h30 apéritif ouvert à tous. 13h allocutions- 13h30 repas sur réservations (25€, enfants 10€-étudiants 15€)

Dimanche 21 septembre Espace Garbis Manoukian – 40 rue d'Arménie –Lyon 3e 04.78.60.47.18 ou 04.78.49.42.97 ou 04.78.48.73.32 -Animation musicale-

MARSEILLE PACA

• **Exposition Rituels** - Icônes, processions et tauromachie de Pierre Henri Chauveau photographe , présentée par Danielle Paquin et Jany Jansem **du 8 juillet au 20 septembre** - Mas Saint Florent, route de la Crau, Quartier Balarin – 13280 Raphèle-les-Arles

ALLEMAGNE

Vendredi 12 septembre : Inauguration du bureau de l'UGAB-HAYK (club des étudiants arméniens en Allemagne) à Francfort à 19 heures, concert et dîner de gala au château de Hanauer Schloss Philippsruhe
Bureau de l'UGAB-HAYK-Rödelheimer bahnhof 60489 Frankfurt/Main tél +49 (0)69-3809 77 865-0

Date limite de réception pour les annonces du n°454 : mercredi 17 septembre 2008.

Vanik président

Notre ami **Vanik Berberian** a été désigné président par l'assemblée générale de l'Association des Maires Ruraux de France les 14 et 15 juin dernier. Il succède à Gérard Pelletier, ancien maire de Raze (Haute-Saône).

Né en 1955, Vanik Berberian est maire de Gargilès-Dampierre (Indre, 342 habitants) depuis 1989, président de l'Union départementale des maires ruraux de l'Indre, vice-président de la communauté de communes du Pays d'Eguzon, président d'un syndicat mixte de développement touristique, vice-président de l'Association des Plus Beaux Villages de France. Il est responsable de formation (en activité partielle).

Porte-parole des maires ruraux, l'AMRF représente 34 000 communes rurales de moins de 3 500 habitants. Elle existe depuis 1971 et est sans appartenance politique.

Le nouveau bureau de l'AMRF a pris un certain nombre d'engagements : défendre la liberté municipale, se faire entendre des instances locales et nationales, faire reconnaître la spécificité des communes et territoires ruraux, représenter et soutenir les élus ruraux dans leur action, les former et les informer, agir pour le maintien d'un tissu de services publics adapté aux besoins, agir pour le développement rural.

Vanik Berberian est sur tous les fronts et prend ses nouvelles fonctions avec beaucoup de dynamisme et d'inventivité.

Félicitations et bonne route.

A.T.M.

LECTURES

Le Vanetsi : une enfance arménienne

de Victor Gardon

Victor Gardon, de son vrai nom Vahram Gakavian, est né en 1903 à Van. Survivant du génocide, exilé en France, après une formation en école d'agriculture, il exerce plusieurs métiers puis s'inscrit à la Sorbonne. Il publie plusieurs textes et écrit dans différents journaux. Mobilisé en 1939, prisonnier dans un camp allemand d'où il réussit à s'évader, il rejoint la Résistance dans la région de Nîmes. Il commence à écrire, en français, entre 1956 et 1970 les trois volumes de la trilogie, *Le vert soleil de la vie*, *suivi du Chevalier à l'émeraude et de l'Apocalypse écarlate*. Il meurt à Paris d'une crise cardiaque en 1973, après avoir terminé un roman historique sur Agnès Sorel et un quatrième volet de sa saga aujourd'hui disparu.

Cette trilogie, récemment rééditée dans son intégralité, il l'a portée longtemps en lui et il la propose comme un témoignage mêlant l'autobiographie au romanesque, à une époque où le monde ne connaît rien de la douloureuse histoire des Arméniens. Elle couvre la période allant

de 1907, peu avant la déposition du sultan Abdul Hamid par les Jeunes Turcs, à 1918, au début de la première république d'Arménie. Nous y suivons l'itinéraire de Vahram, enfant de 6 ou 7 ans, sorte de Gavroche, curieux et ayant le sens de la répartie, qui vit à Van entouré de sa famille. La grand-mère, puits de science et de sagesse, est la colonne vertébrale de cette famille ; elle écoute, reconforte et soigne les maux du corps et de l'âme. L'oppression et la menace turque qui pèsent sur les Arméniens sont présentes dès le premier volume et vont en s'intensifiant jusqu'au récit des horreurs subies pendant les massacres et l'exode.

Chronique de la vie paysanne en Arménie, description de la ville de Van avec ses remparts, son côté Ville et son côté Jardins, la cohabitation des habitants de différentes origines, les événements historiques et les ambitions politiques des Russes ou des Ottomans sur l'Arménie, une multitude de détails rend avec précision la vie dans cette région au début du XXe siècle. Comme le point de vue est toujours celui de l'enfant, son sourire et l'innocence de son regard, le merveilleux, la spontanéité des élans de générosité pour plus de justice, restent toujours présents malgré le désespoir et la tristesse du monde des adultes. C'est avec beaucoup de poésie que V. Gardon évoque ce pays magnifié par l'éloignement et la nostalgie. Vahram grandit et s'engage dans la lutte au contact de son entourage alors que les souffrances du peuple arménien atteignent leur paroxysme. Tout au long de son parcours initiatique parsemé de sensibilité, d'émotions et d'épouvante, Vahram, intrépide, apprend à réfléchir et à mettre sa

fougue au service de son peuple jusqu'au sacrifice de sa propre vie.

Malgré ses évidentes qualités d'écriture, certaines longueurs n'ont pu être évitées dans la réédition intégrale ; voulant donner un éclairage historique plus complet, elles font perdre au texte un peu de son souffle. En revanche, même les passages les plus terribles, replacés à la hauteur des yeux de l'enfant, sont écrits avec retenue et ne tombent pas dans la complaisance de l'horreur. Les cartes et une chronologie sont utiles pour visualiser le périple de Van à Tiflis et de Tiflis à Rostov et préciser le contexte historique.

Avec cette saga, V. Gardon signe un texte généreux, défendant des valeurs universelles et faisant appel aux hommes de bonne volonté pour construire un monde de paix.

Anahid Samikyan ◀

Editions Stock

**La carrière,
ses ors et ses ornières***
par Pascal Carmont

D'une plume alerte, non sans humour, Pascal Carmont, diplomate descendant d'une grande famille arménienne, narre ses rencontres lors de ses différents postes à Sofia, Tirana, Ankara, Sao Paulo, Maputo, Johannesburg, Alexandrie, les petites intrigues, la qualité des ambassadeurs, les amitiés qu'il a tissées dans ce milieu diplomatique, le charme des réceptions mais aussi l'état des pays dans lesquels il est arrivé. Il raconte la façon dont les Turcs ont réagi lorsqu'ils ont su que M. Carmont avait des origines arméniennes. Il décrit en détail ses postes dans deux pays communistes l'Albanie et le Mozambique.

Il montre son esprit curieux, sa faculté d'adaptation et de relation, qualités indispensables à tout bon diplomate et à celui qu'il a été de 1952 à 1989.

Le livre se lit facilement avec beaucoup d'anecdotes, de boutades et de bons mots des uns et des autres. Il parvient à recréer l'atmosphère qui semble aujourd'hui surannée des ambassades de cette époque pourtant encore très proche.

A.T. Mavian ◀

* Collection Graveurs de mémoire – L'Harmattan

NECROLOGIE

Raffi Patrick Dédéyan, fils de notre rédacteur en chef Gérard Dédéyan vient de disparaître, emporté par la maladie qu'il a combattue pendant des mois. Il venait d'avoir 50 ans, était marié et père de deux enfants. La cérémonie funèbre a eu lieu le 3 septembre. L'équipe de la rédaction d'Achkar partage le chagrin de Gérard, l'assure de son soutien et présente ses très sincères condoléances à sa famille et à ses amis.

Guy Ducoloné vient de nous quitter le 25 août à l'âge de 88 ans. Déporté, résistant, dirigeant communiste, il était une personnalité attachante au rire chaleureux. Ses années de résistance et de déportation l'auront marqué à jamais. Il fut un élu toujours attentif au sort des travailleurs et un ardent défenseur des causes justes, notamment la reconnaissance du génocide arménien pour laquelle il lança, le premier en 1965, la campagne au sein de l'Assemblée nationale. Notre communauté n'oubliera pas ce grand ami du peuple arménien, généreux, déterminé, soucieux de transmettre les valeurs de paix et de solidarité. Guy Ducoloné avait été fait chevalier de la Légion d'honneur en 1984, promu au grade d'officier en 2002 et reçu les insignes de Commandeur dans l'Ordre national du Mérite en 2006. Lundi 1er septembre, un hommage national lui a été rendu.

**ASSOCIATION ARMÉNIENNE
D'AIDE SOCIALE**

**Au service des Arméniens
depuis 1890**

Siège Social: 77, rue La Fayette, 75009 PARIS
Tél. 01 48 78 02 99 - Télécopie 01 42 80 61 45
Email : aaas.paris@free.fr

Maisons de retraite médicalisées :
Montmorency (Val d'Oise) : 01.39.83.20.67
Gonesse (Val d'Oise) : 01.39.85.24.24
Saint Raphaël (Var) : 04.94.19.51.50

En Arménie :
**FONDATION FRANCO-ARMÉNIENNE
POUR LE DÉVELOPPEMENT**
13/3 Khandjian, Erevan, frenchfund@web.am

Bulletin d'abonnement Oui, je souhaite recevoir *Achkar* chaque quinzaine

Nom ..... Prénom .....

Adresse .....

Code postal ..... Ville .....

TARIFS

France 6 mois (11 n°) : 35 € – 1 an (22 n°) : 68 € – Soutien : 110 €

Etranger 85 € pour 1 an par virement (100 € par chèque)

 par chèque bancaire ou postal à l'ordre de SARL NAREK par virement IBAN à FR52.20041000 0123 9745 3Ho2 038 — BIC PSSTFRPPPAR (depuis l'étranger)

Merci de libeller et adresser votre règlement à : Société Narek (Achkar) – 6, cité du Wauxhall, 75010 Paris

Panorama de la littérature et de la musique arméniennes du XIXe siècle

Le Révérend Père Komitas (3e partie)

Synopsis des deux premières parties : Soghomon Soghomonian, son enfance, ses études à Etchmiadzine, son ordination en 1895 sous le nom de Komitas, sa volonté de perfectionner ses études musicales à Tiflis, Berlin et Paris et le succès du concert qu'il y donna en décembre 1906 avec l'aide d'Archag Tchobanian et de la cantatrice Marguerite Babaïan (n° 450).

Querelles byzantines

En 1911, Komitas part en Egypte pour une longue série de conférences et concerts. Il obtient partout un immense succès. Avec son art et sa voix, le génial Vartabed entraîne les auditeurs vers une Arménie authentique, presque idéale. Par le miracle de quelques mélodies, il les transporte dans les villages de la plaine de l'Ararat ou de l'Arakadz. Le concert devient pèlerinage...

Komitas, programmait parfois avec son chœur des chants classiques ou turcs, qu'il harmonisait. Il était également apprécié des milieux culturels turcs et européens.

En janvier 1912, le Vartabed réalise à Paris un enregistrement phonographique de chants populaires et religieux : *Mokats Mirza, Hov arek, Koutani yerik, Kali yerik*. En dépit des imperfections techniques, nous pouvons encore écouter cette voix qui a émerveillé et bouleversé les auditeurs. L'année suivante, il retourne longuement à Berlin, travaille à son grand projet de fonder un conservatoire et voyage à travers l'Empire Ottoman pour y recueillir des chants traditionnels.

Ses travaux sur la musique arménienne, en harmonie avec la recherche de l'identité de son peuple, provoquent un conflit avec les gardiens de la tradition ancestrale des diacres formés à une musique pluriculturelle issue de la cohabitation avec les Assyriens, Byzantins, Turcs et Arabes. Evidemment, ils n'étaient pas d'accord avec Komitas.

Un long article signé S. K. Bourmayan paru en 1913 dans le journal *Dadjar* sous le titre : *La musique des arméniens n'est pas pure, elle est mélangée*, réfute longuement les thèses de Komitas, en tous cas pour la musique religieuse.

En 1914, ces positions opposées vont éclater au grand jour à l'occasion d'une initiative novatrice de Komitas : une maison anglaise de disque *Orphéon-record* de passage dans la ville, consciente du succès des concerts et de leur qualité, propose de réaliser un enregistrement

de chants religieux et populaires arméniens. Le chanteur Chah-Mouradian venu en 1914 à Constantinople participe à ces enregistrements accompagné par Komitas au piano ou à l'harmonium. On y trouve des titres populaires : *Krounk, Anduni, Alakiaz, Hayasdan* mais aussi religieux : *Kristos Badarakial, Der Guétso, Ourakh lèr...* Dès leur parution les disques obtiennent partout un grand succès, mais...

« Constatant que le Vartabed Komitas... a mis en vente les chants de l'Eglise Arménienne, que par l'intermédiaire des disques ils sont diffusés et écoutés n'importe où et sans respect pour leur caractère sacré, le Patriarche a demandé au Catholicos de faire remarquer au Vartabed Komitas cette situation anormale. Il est décidé que le Patriarche s'adresse à la police pour interdire la diffusion de ces enregistrements de musique religieuse arménienne. »

Cette décision du comité (18 juin 1914) va être l'objet de grands débats dans la presse. Les intellectuels, des spécialistes étrangers, le peuple et la presse prennent la défense du Vartabed et obtiennent l'annulation de cette décision !

Komitas n'est pas indifférent à ces attaques. Il en souffre, mais reste en dehors de ces querelles, considérant que le Catholicos Khrimian Haïrig, en son temps, lui a donné les autorisations que lui refuse à présent l'Eglise « depuis des années par mon travail, je me suis tracé une voie que j'ai suivie jusqu'à présent et que je continuerai à suivre aussi longtemps que j'en aurai la force. »

La même année, en juin, au sommet de son art, il participe au congrès de l'Association Internationale de Musique à Paris. Sur les 400 spécialistes, Komitas est le seul représentant de l'Orient. Après ses deux interventions, les congressistes lui demandent une troisième conférence et une réunion musicale qui se déroule à l'Eglise Arménienne de Paris.

Tragédie et silence

Komitas, de retour à Constantinople donne un concert le 3 avril 1915, le dernier... Quelques jours plus tard, comme de nombreux compatriotes, il est arrêté et déporté. Mais, fait étonnant, deux semaines plus tard le Vartabed est libéré. A son retour de déportation Komitas n'est plus le même. Seul, privé de revenu, prostré, il ne reçoit personne et son propriétaire veut récupérer sa maison. L'un de ses compagnons racontera dans ses mémoires : « J'étais en admiration devant sa santé physique et psychique... Il parlait calmement, encourageant les autres, mais plus jamais je ne l'ai vu gai. » Lorsque l'état de Komitas s'améliore un peu au printemps 1916, on le croit rétabli. Reçu chez des amis, à la campagne, il termine les *Danses arméniennes* et les *Danses de Mouch*, ses chefs d'œuvres pour piano !

A l'automne, Komitas, qui se culpabilise de ne pas partager le martyre de son peuple rechute. Il est interné contre son gré, à l'hôpital turc de Chichli, (décision difficile à comprendre encore aujourd'hui). Durant cette

Les concerts de Komitas en Suisse, son déchiffrement des anciens neumes arméniens, ses difficultés avec Etchmiadzine, son arrivée à Constantinople avec un déploiement de grandes activités musicales et le succès du concert de 1910, les massacres d'Adana de 1909 le laissent mal présager de l'avenir des Arméniens (n° 452).

période dramatique, ses amis Daniel Varoujan, Ruben Sévag et Siamanto étant morts, Komitas est d'une certaine façon abandonné. Il perd sa maison. Ses objets personnels, dont ses manuscrits, sont transportés au Patriarcat d'où une grande partie disparaîtra... Finalement, à la fin de la guerre, en 1919, le grand Vartabed est transféré en France à Ville Evrard puis à l'hôpital psychiatrique de Villejuif. Ses amis viennent souvent lui rendre visite et leurs témoignages confirment la lucidité du Vartabed à certains moments, à cause de cela, tout le monde espère sa guérison...

Une remarque de Nichan Serkoyan qui lui rend visite en 1923 : « Komitas est cohérent mais désespéré et en colère. » En 1931, Komitas interrogé par Vartan Mérdjanian sur l'avenir de la musique arménienne répond : « Le paysan ne sait pas lire mais il sait chanter, il chante dans son village, dans ses champs, chez lui. Tout cela reviendra. Même s'il est maintenant petit, demain il grandira. Comme un enfant, il construira sa maison... »

Une année après cet entretien, comme l'avait présenté Komitas, un enfant du peuple, Aram Khatchaturian, musicien autodidacte, admis tardivement au Conservatoire de Moscou va ramener la musique arménienne sur la scène internationale. Le compositeur Serge Prokofiev ayant remarqué son *Trio*

Vincent d'Indy

pour violon, clarinette et piano le fait jouer à Paris en 1932. Trente sept ans plus tard, devenu mondialement célèbre, Aram Khatchaturian écrira pour le centenaire de la naissance de Komitas : *Aujourd'hui encore, je m'émerveille devant ses chants, ses chœurs, ses danses pour piano... chaque fois que j'entends sa musique, je vois l'Arménie... Je pense que tous les musiciens arméniens doivent se sentir redevables*

à Komitas de l'héritage qu'il nous a laissé. Komitas a été, est et restera mon plus grand professeur...

Komitas meurt en 1935, ses obsèques sont grandioses à l'Eglise arménienne de la rue Jean Goujon à Paris. En 1936, son corps est transféré en Arménie soviétique où il repose au Panthéon national.

La légende de Komitas ne cesse de grandir et une abondante littérature lui est consacrée. Depuis peu, de nombreuses statues symbolisent son martyre et celui du peuple arménien. Sa musique, toujours présente, souvent dans des transcriptions instrumentales rappelle au monde le génie d'un petit orphelin de Kutahya qui ne parlait que turc mais chantait merveilleusement les charagans arméniens...

Alexandre Siranossian ◀